

Донецька обласна державна адміністрація  
Департамент освіти і науки  
Донецький обласний палац дитячої та юнацької творчості

# ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ



*Схвалено до друку та використання в освітньому процесі науково-методичною радою ДОПДЮТ.*

*Протокол № 2 від 07.04. 2023*

**Укладач:** Гриненко Олена Миколаївна, завідувач гуманітарно-науково-технічного відділу Донецького обласного палацу дитячої та юнацької творчості, кандидат педагогічних наук, доцент

Інформаційно-методичний посібник містить матеріали, що розкривають зміст, форми та сутність роботи з розвитку критичного мислення вихованців. У посібнику педагог знайде цікавий практичний матеріал, що допоможе в організації та проведенні занять з використанням технології розвитку критичного мислення.

Розрахований на методистів, керівників гуртків закладів позашкільної освіти та широке коло читачів, яких цікавить сучасна освіта.

## ЗМІСТ

<b>ПРЕФЕЙС</b> .....	4
<b>1. Критичне мислення: теоретичні основи</b> .....	5
1.1. Мислення: поняття, види.....	5
1.2. Дослідження поняття «критичне мислення» у науковій педагогічній літературі.....	8
1.3. Освітнє середовище як визначальна умова для розвитку критичного мислення .....	11
<b>2. Технологія розвитку критичного мислення</b> .....	15
2.1. Мета та завдання технології розвитку критичного мислення.....	15
2.2. Основоположники	
2.2.1 Зарубіжний досвід.....	16
2.2.2 Вітчизняний досвід.....	17
2.3. Організація освітнього процесу з розвитку критичного мислення.....	19
<b>3. Практика розвитку критичного мислення</b> .....	23
3.1. STEAM-освіта: інтегрований підхід до розвитку критичного мислення.....	23
3.2. Дебати як інструмент розвитку навичок критичного мислення.....	31
3.3. Гейміфікація як технологія розвитку критичного мислення.....	36
3.4.Формування навичок критичного мислення в умовах гуртка «Українська мова.....	43
<b>ЛІТЕРАТУРА</b> .....	49
<b>ДОДАТКИ</b> .....	50

## ПРЕФЕЙС

*Перед людиною три шляхи до пізнання:  
шлях критичного мислення - найбільш благородний,  
шлях наслідування — найбільш легкий і  
шлях особистого досвіду — найбільш важкий.  
Конфуцій*

Сьогодні життя висунуло суспільний запит на формування особистості, здатної критично мислити, здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати та оцінювати її, аргументувати, порівнювати альтернативні точки зору, приймати нестандартні рішення та генерувати оригінальні ідеї.

В останні два десятиріччя стрімко розвиваються інформаційно-комунікаційні технології. Ми живемо в епоху інформаційного буму, коли люди буквально тонуть у морі інформації. Діти молодшого шкільного віку вже активно користуються Інтернет-мережею, у якій закладені унікальні можливості доступу до найрізноманітнішої інформації (можна знайти велику кількість рефератів, зразки виконання домашніх завдань та багато чого іншого). Тобто зникає потреба думати, напружуватися, адже все можна скачати. І тут потрібне критичне мислення, аби змусити дітей мислити глибше, відповідати на питання, використовуючи логічні ланцюжки.

Необхідно звернути увагу й на те, що не завжди пропонована інформація є достовірною та якісною з наукової точки зору, що може завдати непоправної шкоди інтелектуальному розвитку дитини. Щоб запобігти цим негативним процесам потрібно розвивати самостійне критичне мислення. Психіатри навіть зафіксували появу нового розладу під назвою: «Інформаційний невроз». Розібратися у цьому потоці інформації допоможе критичне мислення.

Серед інших аргументів на користь розвитку критичного мислення – соціально-політичні. Оскільки тільки критично мисляча, громадянсько свідома особистість здатна брати участь у демократичних перетвореннях суспільства. Найбільш успішними на ринку праці є фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями.

Однією із концептуальних засад сучасної освіти є перехід від «наповнення» дитини знаннями до компетентної освіти. Реалізація зазначеного пов'язана із застосуванням саме методів навчання, які спонукають дітей порівнювати, аналізувати, класифікувати, узагальнювати результати своєї діяльності – критично мислити.

# 1. КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

## 1.1. Мислення: поняття, види

Мислення є складним психологічним і соціально-історичним феноменом, предметом комплексних, міждисциплінарних досліджень. Мислення на відміну від інших процесів життєдіяльності індивіда відбувається відповідно до певної логіки й виникає в проблемній ситуації. У структурі мислення можна виділити наступні розумові операції: порівняння, аналіз, синтез, абстракція, узагальнення, конкретизація, класифікація й систематизація та ін. Основними з них є аналіз і синтез. Інші похідні від перших двох, оскільки немає жодної розумової дії, яка б не містила в собі аналіз і синтез. У мисленні кожної людини є свої особливості, включені у відносно стійку структуру розумових здатностей. Ці розходження в мисленні називають якостями розуму. Таким чином, мислення має безліч наукових трактувань із позицій наук, що вивчають це явище. Ми будемо керуватися визначенням, у якому мислення розглядається як процес пізнавальної діяльності індивіда або людей, що характеризується узагальненням і опосередкованим відбиттям дійсності.

Пізнавальна діяльність людини починається з відчуттів і сприймань. Відображаючи дійсність на чуттєвому рівні за участю аналізаторів, людина одержує різнобічну інформацію про зовнішні властивості та ознаки предметів, які фіксуються в її свідомості у формі звукових, просторових, часових, смакових, дотикових та інших уявлень. Проте такої інформації про навколишній світ людині не достатньо для задоволення різноманітних потреб практичної діяльності, яка потребує практичного і всебічного знання об'єктів, з якими доводиться мати справу. Вичерпні знання про об'єкти дійсності, їх внутрішню, безпосередньо не дану у відчуттях і сприйманнях сутність людина одержує за допомогою мислення – вищої абстрактної форми пізнання об'єктивної реальності [2, 155].

*Мислення* – це передусім психічний процес самостійного пошуку й відкриття суттєво нового, тобто процес опосередкування та узагальнення відображення дійсності під час її аналізу й синтезу, що виникає на основі практичної діяльності й досвіду [5, 12].

*Виділять наступні види мислення:*

- наочно-дійове;
- теоретичне;
- наочно-образне;
- практичне;
- словесно-логічне;
- творче.

Перехід від наочно-дійового через наочно-образне до словесно-логічного мислення виявляє його онтогенез, тоді як інша класифікація за основу бере характер завдань.

*Наочно-дійове мислення* – це розв'язування завдань, поданих у наочній формі, шляхом практичних дій. Цей вид мислення виявляють деякі тварини. Так,

змінюючи співвідношення елементів ситуації, в якій перебуває, дістає потрібний їй предмет [1, 7].

У дитини наочно-дійове мислення є першим кроком до опосередкованого пізнання свого оточення.

*Наочно-образне* (образне, просторове) мислення – це розв'язування задач шляхом ідеального перетворення їх умов. Дитина чотирьох-шести років, не маючи можливість діяти практично, здатна оперувати образом об'єкта, що викликав інтерес. Проте він ще не виходить за межі її сприйняття.

*Словесно-логічне мислення* – це провідний засіб теоретичного освоєння дійсності, що інтенсивно формується під час оволодіння дітьми науковими поняттями в процесі навчання. Воно має вигляд міркування, і здійснюється шляхом таких мислительних дій, як аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, абстрагування, порівняння.

*Теоретичне мислення* можна вважати різновидом словесно-логічного. Це засіб цілеспрямованого теоретичного освоєння дійсності, відтворення її у поняттях. Теоретичне мислення спрямоване, як правило, на побудову узагальненого і значною мірою усвідомленого образу світу. Двома його формами є дискурсивне (від лат. *discursus* – міркування, досвід, аргумент) та інтуїтивне мислення.

*Дискурсивне мислення* – це розгорнуте в часі міркування за допомогою умовиводів – способів логічного зв'язку суджень. Останні складаються із засновків та висновку. Умовивід здійснюється шляхом індукції (від лат. *Inductio* – наведення) – від менш загальних до більш загальних суджень або ж дедукції (лат. *deductio* від *deduco* – виводжу) – застосування вже відомого до нових випадків.

Проте і дискурсивне мислення має неусвідомлені компоненти. Коли ж такі компоненти домінують, воно набуває вигляду інтуїції (лат. *intueor* – пильно дивлюся) – нібито безпосереднього і майже раптового акту пізнання, що здійснюється без достатньо логічних підстав.

*Практичне мислення* генетично пов'язане з наочно-дійовим, але за механізмами здійснення нагадує теоретичне, тобто також може бути як дискурсивним, так і інтуїтивним. Проте, на відміну від теоретичного, воно є засобом розв'язання конкретних задач та передбачає внесення якихось дій у дійсність.

Практичне мислення може мати вигляд технічного (обслуговує процес створення і вдосконалення людиною технічних об'єктів) чи оперативного (розв'язання задач, що виникають під час управління технічними об'єктами) мислення.

*Творче (продуктивне) мислення* може бути наочно-образним або словесно-логічним, дискурсивним або інтуїтивним, теоретичним або практичним. Це головне знаряддя творчості, спосіб розв'язання оригінальних і складних задач. Зрештою, це мислення, продуктом якого є принципово новий або вдосконалений образ того чи іншого аспекту дійсності.

Необхідно зазначити, що кожен вид мислення реалізується за допомогою певних психологічних механізмів – складників процесу мислення.

*Процес мислення.* Мислення починається з проблемної ситуації, для виходу з якої індивід повинен знайти і застосувати нові для себе знання чи дії. Вона включає в себе невідоме (шукане), індивідуальну потребу індивіда, його здібності та досвід [4].

Найчастіше індивід вдається до мислення тоді, коли проблемна ситуація перетворюється на задачу – мету, яка дається в певних умовах і якої можна досягти за рахунок останніх.

Аналіз умов задачі є обов'язковим для розуміння того, як протікає і чим визначається процес мислення. Процес аналізу є взаємодією суб'єкта, з можливостями його мислення, і об'єкта – умов задання. При цьому, змінюючись, об'єкт викликає новий процес мислення, що знову ж таки змінює об'єкт, тобто результат одного акту мислення включається у подальший його процес, пізнання об'єкта, відповідно, поглиблюється. І так триває доти, доки індивід не отримає бажаний результат. Загалом, процес розв'язання задачі є актом конкретизації – переходу від загального і вкрай нечіткого уявлення про майбутній результат до його конкретного образу.

Пошук невідомого в межах акту конкретизації здійснюється як безперервний процес прогнозування – створення образу очікуваного результату. Цей процес здійснюється шляхом мислительних дій та операцій.

Це одні й ті самі *структурні одиниці мислення, але з різним ступенем автоматизованості:*

- аналіз;
- синтез;
- абстрагування;
- узагальнення;
- порівняння.

*Аналіз* – розчленування об'єкта мислення як цілого на частини за допомогою зовнішніх або внутрішніх дій чи операцій.

*Синтез* – практичне або теоретичне об'єднання виділених у процесі аналізу частин у нове ціле. В процесі розв'язання задачі аналіз закономірно переходить у синтез, а синтез спонукає пошук характерних ознак нового цілого, тобто кожен новий результат аналізу змінює об'єкт мислення, зумовлює необхідність синтезу.

*Абстрагування* – виділення одних властивостей об'єкта мислення серед інших.

*Узагальнення* – об'єднання важливих властивостей об'єкта мислення, отриманих у результаті аналізу, синтезу, абстрагування. Рівень узагальнення свідчить про ступінь продуктивності мислення, його адекватність.

*Порівняння* – мислительна операція, що дає змогу встановити подібні і відмітні ознаки аналізованих об'єктів. На перших етапах розвитку мислення порівняння є провідною формою пізнання: дитина пізнає речі, порівнюючи їх

між собою. Згодом воно набуває більш чи менш розгорнутого характеру і залежить від складності порівнювальних об'єктів та мети порівняння.

Отже, процес мислення має аналітико-синтетичний характер і здійснюється шляхом мислительних дій і операцій, що відтворюють невідому ланку заднь. Це глибоко індивідуальне явище, тому люди з різною здатністю до узагальнення по-різному оцінюють ту саму проблемну ситуацію. Індивідуальні відмінності мислення значною мірою залежать від генотипу, проте за відсутності відповідного навчання важко сподіватися на продуктивне мислення. Ці чинники поєднуються в діяльності, яка потребує мислення і опосередкування.

Як і діяльність у цілому, мислення характеризується рухливістю складників: дії, автоматизуючись і позбавляючись контролю з боку свідомості, стають операціями; операції, підпорядковуючись меті, — діями. Проте реальний процес мислення здійснюється шляхом поєднання розгорнутих, усвідомлених, і згорнутих, неусвідомлюваних компонентів. При цьому і ті, й інші виконують функції прогнозування. Неусвідомлені компоненти мають свою логіку функціонування, наслідком якого можуть бути не прямі (ті, що шукаються), а побічні продукти. Останні інколи виявляються принципово новими, що характеризує процес їх досягнення як творчість.

## **1.2. Дослідження поняття «критичне мислення» у науковій педагогічній літературі**

Поняття «критичне мислення» вперше ввів американський психолог Бенджамін Блум в методичній літературі у 1956 році, розуміючи під ним мислення вищого рівня. Із США ідея розвитку критичного мислення розповсюджується по Європі. В різний час означеною проблемою займалися Дж. Дьюї, М. Ліпман, Р. Джонсон, Д. Халперн, Ч. Темпл, К. Баханов, О. Пометун, О. Тягло, С. Терно, О. Чуба, О. Бриніф'є та ін. Теоретичні засади критичного мислення висвітлені у працях К. Баханова, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло, О. Удада. Саме на їх теоретико-концептуальні засади методики розвитку критичного мислення ми спираємося, розв'язуючи цю проблему у своїй практичній діяльності.

Поняття «критичне мислення», яке поширюється в практиці закладів освіти різних країн світу з ХХ століття, пройшов непростий шлях свого становлення в системі освіти України. У слові «критичний» досить часто бачили негативний аспект — словосполучення «критичне мислення» скоріше ототожнювалося із фразою «негативне ставлення», тобто таке, що містить неприйняття, зауваження або критику. Прийняте в Україні визначення поняття наводиться, наприклад в «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні», яка розроблена проєктом «Освіта для демократії в Україні»: «Критичне мислення — здатність особистості долати в собі схильність до однозначного догматичного сприйняття світу, вміння аналізувати ту чи іншу проблему з різних боків, користувати інформацією з різних джерел, відрізнити об'єктивний факт від суб'єктивної думки про нього, логічний умовивід від упередженого



припущення чи забобону. Це вміння людини адекватно визначати причини й передумови наявних у її житті проблем, готовність докласти зусиль для їх практичного (а не лише риторичного) подолання» [5, 7].

З 1956 року, коли Бенджамін Блум розробив систематизацію пізнавальних здібностей, визначив, що «критичне мислення» означає мислення вищого рівня. З точки зору філософів, критичне мислення — це вміння логічно мислити та аргументувати. В. Тягло назвав його «просунутою сучасною логікою». З точки зору теоретиків літератури (Ч. Темпл), критичне мислення — це підхід, за яким тексти розкладаються на складові частини і який розглядає, як вони досягають впливу на читача, які мотиви тих, хто їх написав. З точки зору психології (Л. Терлецька), критичне мислення — це таке мислення, яке має наступні характеристики: глибина (проникливість) мислення; послідовність; самостійність; гнучкість; швидкість; стратегічність.

З точки зору педагогії розвивального навчання (Є. Полат), критичне мислення має наступні ознаки: аналітичність; асоціативність; самостійність; логічність; системність.

Аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень показує, що єдиного визначення цього виду мислення не існує. Сучасні дослідники Д. Кларк та У. Бідл визначають критичне мислення як процес, за допомогою якого розум опрацьовує інформацію з метою осягнення або продукування ідей або розв'язання проблеми. На думку Б. Бейера, критичне мислення — це спосіб оцінки авиентичності, цінності або точності чогось.

Метью Ліпман стверджує, що критичне мислення — майстерне, відповідальне мислення. Воно починається там, де є проблема і сумніви щодо її формулювання чи вирішення. Автор виділяє ключові елементи критичного мислення, а саме [9]:

- уміння мислити;
- формулювання самостійних суджень;
- відповідальність;
- самокорекція;
- вибір критеріїв;
- увага та чуйність за контекстом.

Відповідно до педагогічної точки зору, критичне мислення — це складний розумовий процес, набір розумових стратегій і операцій. Дитина, що володіє критичним мисленням, легко зможе правильно оцінити ситуацію, в якій вона опинилася, проаналізувати дії та вчинки, відстояти свою думку і дати зрозуміти, чому вона так думає. Цим мисленнєвим операціям можна і необхідно навчати, а далі — вдосконалювати їх, тренувати.

Відомий український дослідник С. Терно в статті «Критичне мислення – середньовічна відсталість?» демонструє відмінність між «вузьким» та «широким» тлумаченнями критичного мислення та характеризує різні підходи до висвітлення концепції критичного мислення серед американських дослідників М. Ліпмана, Д. Клустера, Р. Пауля та Д. Халперн.

На думку С. Терно, поняття «критичне мислення» в освітній діяльності зазнало суттєвих змін. Сьогодні це такий тип мислення, що передбачає практичне застосування наукового підходу до розв'язування життєвих, професійних, особистих проблем тощо; він вбирає у себе синтетичне і аналітичне, теоретичне і практичне, репродуктивне і продуктивне мислення.

Критичне мислення як мислення вищого порядку розглядає психолог О. Чуба. Таке мислення спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших, яке сприяє розвитку такої особистісної риси, як креативність, і формує творче мислення, а отже, творчу особистість.

Визначень критичного мислення є багато. Насамперед, це: самостійність суджень, логічність висновків, чітка аргументованість міркувань, уміння зіставляти, порівнювати, аналізувати, дискутувати, повага до поглядів опонентів, відкритість до сприйняття альтернативних думок, здатність генерувати нові ідеї, аналізувати процес мислення з метою його вдосконалення.

Критичне мислення часто називають «спрямованим мисленням», тому що воно спрямоване на одержання бажаного результату. Професор Девід Клустер дає найбільш зрозуміле і корисне для педагогів визначення критичного мислення. Він називає п'ять складових критичного мислення [10]:

1. Самостійність. Мислення стає критичним, коли носить індивідуальний характер.

2. Постановка проблеми. Почату розв'язання проблеми — це збирання інформації за нею, бо роздумувати на порожньому місці неможливо.

3. Прийняття рішення. Дозволяє оптимально розв'язати поставлену проблему.

4. Чітка аргументованість. Часто одна і та ж проблема може мати декілька розв'язань, тому необхідно вміти знайти вагомні аргументи для переконання.

5. Соціальність. Доводити свою позицію людина повинна в спілкуванні.

Про потребу розвивати критичне мислення говорили в різний час відомі педагоги та психологи. Так, Д. Дьюї стверджував, що фундаментальна мета сучасної освіти полягає не в тому, щоб просто давати дітям інформацію, а в тому, щоб розвивати критичний спосіб мислення. В. Сухомлинський у своїх працях радив виробляти в учнів потребу пізнавати навколишній світ, залучати їх до здійснення складних розумових операцій:

- аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення;
- вчити дітей спостерігати, досліджувати, робити власні висновки.

У психолого-педагогічній літературі (М. Векслер, А. Тягло, С. Воропай) названо *чотири етапи формування критичного мислення* учнів:

— *перший етап* — актуалізація знань, пробудження інтересу до теми, визначення мети вивчення конкретного матеріалу;

— *другий етап* — осмислення нової інформації, критичне читання та письмо;

— *третій етап* — роздуми або рефлексія, формування власної думки стосовно навчального матеріалу;

— *четвертий етап* — узагальнення й оцінка інформації (проблеми), визначення способів її розв'язання, з'ясування власних можливостей.

У своїх наукових доробках науковці виділяють *уміння критично мислячої людини*:

- оцінювати надійність джерел інформації;
- виділяти та обробляти необхідну інформацію;
- аналізувати та оцінювати власні чи чужі висловлювання, припущення, висновки;
- визначати причини та наслідки явищ, подій;
- ставити запитання з метою одержання точнішої інформації або її перевірки;
- розглядати проблеми з різних точок зору, порівнювати різні позиції при їх вирішенні;
- слухати інших і формувати контраргументи;
- висловлювати власну позицію, влучно обирати мовленнєві засоби для побудови висловлювань;
- приймати обгрунтоване рішення, обгрутовувати свою позицію, використовуючи релевантну аргументацію;
- робити висновки та узагальнення. На основі тих ідей, які були отримані у процесі вивчення інформації.

Отже, критичне мислення, не окрема навичка, а комплекс багатьох навичок і умінь, які формуються поступово, в ході розвитку і навчання дітей. Воно формується швидше, якщо діти на заняттях не є пасивними слухачами, а постійно активно шукають інформацію, співвідносять те, що вони засвоїли з власним практичним досвідом, порівнюють отримані знання з іншими роботами в певній галузі та інших сферах знання (самостійно встановлюють внутрішньопредметні і міжпредметні зв'язки). Крім того, вони повинні навчитися (а педагог повинен допомогти їм у цьому) ставити під сумнів достовірність отриманої інформації, перевіряти логіку доказів, робити висновки, конструювати нові приклади для використання теоретичного знання, приймати рішення, вивчати причини та наслідки різних явищ і тощо

### **1.3. Створення освітнього середовища для розвитку критичного мислення**

Освітнє середовище — відносно нове поняття, що увійшло в тезаурус педагогіки та психології лише в останнє десятиліття. Його зміст не можна вважати однозначно визначеним і сталим, але заздалегідь слід відзначити, що і без єдиних і чітких дефініцій більшість фахівців використовують поняття освітнього середовища для цілісного (наднаочного, надпрограмного, особистісного) опису специфічних особливостей конкретного закладу освіти. І в такому розумінні сама проблема освітнього середовища зовсім не нова.

Концепції освітнього середовища дають змогу представити освітнє середовище як сукупність умов, що забезпечують освіту людини. Разом із тим

саме під впливом діяльності людини середовище змінюється також, як змінюється і сама людина. Освітнє середовище не є матеріальною умовою діяльності, як звичайне середовище. Освітнє середовище виникає там, де відбувається комунікативна взаємодія двох суб'єктів, де кожен з учасників виявляється здатним змінити власну позицію, створити новий проєкт діяльності на основі цього досвіду. Безумовно, така зміна можлива лише в умовах загальної гуманітарної спрямованості освітнього простору, зокрема освітнього простору закладу вищої освіти, який має бути спрямованим на внутрішні механізми самоорганізації майбутніх фахівців.

*Поняття освітнього середовища можна розглядати з позицій суб'єкта та об'єкта навчальної діяльності, а саме:*

— освітнє середовище (з позиції суб'єкта) — це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні;

— освітнє середовище (з позицій об'єкта) — це сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти. Воно складається з таких структурних компонентів: фізичне оточення, людський фактор, програма навчання.

Вітчизняні та зарубіжні науковці й практики трактують освітнє середовище як частину життєвого, соціального середовища людини, яка виявляється у сукупності усіх освітніх факторів, що безпосередньо або опосередковано впливають на особистість у процесах навчання, виховання та розвитку; є певним виховним простором, у якому відбувається розвиток особистості.

Продуктивним та перспективним для розвитку критичного мислення є також представлені підходи щодо осмислення феномена «освітнє середовище» сучасними вітчизняними науковцями, в концепціях яких освітнє середовище представлено у вимірах новітніх тенденцій, що відбуваються у сфері сучасної освіти. Так, на думку української вченої Р. Семенової, загалом вивчення проблеми освітнього середовища віддзеркалює тенденцію переходу від традиційної до інноваційної парадигми навчання, що дає змогу моделювати різні типи освітнього середовища. У процесі його побудови, як вказує дослідниця, пріоритет належить особистісно зорієнтованим та культуровідповідним освітнім системам та технологіям розвивального типу, що спрямовані на:

— конструювання нових способів знань шляхом актуалізації творчого потенціалу учасників освітнього процесу;

— розвиток рефлексивної сфери свідомості й мислення на основі використання сумісно-розподілених форм навчальної та проєктно-дослідницької діяльності;

— диференціацію та індивідуалізацію освітнього середовища, спрямованого на оновлення змісту освіти [6, с. 45].

Враховуючи вищезазначене, за Р. Семеновою, освітнє середовище правомірно трактувати як динамічну систему психолого-педагогічних умов і впливів, спрямованих на розкриття та оптимальний прояв творчої природи

психіки обдарованої особистості, включаючи здатність її до довільної саморегуляції своїх дій і станів, відповідно до природних задатків, інтересів, потреб, вимог вікової соціалізації, з одного боку, і соціального запиту, з іншого [6, с. 46].

Отже, в сучасній педагогічній науці сформувався широкий спектр підходів до визначення сутності поняття «освітнє середовище», що пов'язано зі складністю та багатогранністю цього феномена. Дослідники під освітнім середовищем розуміють як природне, так і штучно створене соціокультурне оточення людини, що включає в себе зміст, різні засоби навчання та освіти, які забезпечують процес розвитку особистості за допомогою створення сприятливих для цього умов.

Необхідно зазначити, що правильно організоване освітнє середовище спонукає до активної навчальної діяльності, сприяє інтелектуальному розвитку дітей, дає змогу кожній дитині повірити в свої сили і здібності, навчитися взаємодіяти з однолітками, розуміти й оцінювати їхні почуття і вчинки, а саме це є в основі навчання.

За результатами аналітичного огляду літературних джерел можна констатувати, що освітнє середовище для розвитку критичного мислення повинно сприяти розвитку:

- незалежності мислення, самостійності думок, прагненню до знань, пошуку кращих варіантів розв'язання завдань;

- свободі мислення та відносній самостійності думок, яка схиляє вихованців до формулювання своєї думки, спонукає виробленню критичного ставлення до будь-яких висновків, правил тощо. Необхідно звернути увагу на те, що уже розпочинаючи з дитячих років дитину слід вчити формулювати власні думки, оціночні судження, переконання. Бо, мислення може бути критичним лише тоді, коли має індивідуальний характер. Завдання на розвиток логічного мислення допомагають виробленню досвіду передбачливості можливих наслідків;

- протистояння нав'язуванню думок, звзирця поведінки, вимог інших схиляють вихованців до відстоювання власної думки, створюють ситуацію дискусії. Ця ознака містить у собі вміння аргументовано виражати свої думки, вміння поважно ставитися до думки та позиції партнера, взаємодіяти з іншими задля знаходження спільного рішення. У роботі з вихованцями доцільно після виконання завдання не тільки вербально оцінити, а й неодмінно обговорити успіхи дітей;

- критичного ставлення до себе, знаходження власних помилок та адекватного ставлення до них спонукають розвитку таких умінь, як: помічати позитивне і негативне у власних діях, вміння зіставляти себе з іншими і знати собі ціну. Розуміння власних дій є необхідним для формування дисциплінованої поведінки. За допомогою правильного, адекватного усвідомлення не лише позитивного, а й негативного в особистій поведінці та діях з'являється критичне ставлення до себе;

— соціалізація освітньої діяльності. Вихованці у своєму соціальному розвитку знаходяться на початковій ланці формування таких особистих характеристик, які дозволяють їм усвідомити себе в процесі спілкування з іншими: бути самокритичними, ввічливим, вміти сприймати критику, слухати інших, співпрацювати.

Враховуючи вищезазначене, *для розвитку критичного мислення вихованців педагогу необхідно:*

— забезпечити для вихованців безризикове середовище; вільне від насмішок; діти можуть отримати оцінку, але вона повинна бути зваженою і обґрунтованою

- дозволити вихованцям вільно розмірковувати;
- приймати різноманітні ідеї та думки;
- вірити у здатність кожного вихованця породжувати критичні судження;
- цінувати критичні міркування дітей.

## 2. ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

### 2.1. Мета та завдання технології розвитку критичного мислення

У витоків технології розвитку критичного мислення стояли Л. Виготський, Дж. Дьюї, М. Коул, Д. Вертч, Д. Брунер. Сама ж технологія розроблена в кінці ХХ століття в США (Ч. Темпл, Д. Стил, К. Мередит, Д. Огл). Про необхідність розвитку критичного мислення говорили такі педагоги як П. Блонський, А. Байрамов, Г. Ліпкіна, О. Рибак, В. Синельников, С. Векслер, М. Красовицький, О. Белкіна, Ю. Стежко).

*Технологія розвитку критичного мислення* – це система діяльності, яка супроводжується педагогічними вимірюваннями і спрямована на розвиток здатності до самостійного пошуку, вибору та оцінки корисності інформації як для суспільних, так і для особистих потреб та цілей.

*Мета технології розвитку критичного мислення* — розвиток мисленнєвих навичок вихованців, які необхідні як у навчанні, так і в повсякденному житті; формування особистості, готової до життя у світі, що постійно змінюється, здатної до аналізу та осмислення інформації, різних сторін процесів і явищ, навчання та самовдосконалення, прийняття ефективних рішень.

*Технологія розвитку критичного мислення націлена на формування таких освітніх навичок:*

- використовувати такі мисленнєві операції як аналіз, синтез, оцінювання в роботі з різними джерелами інформації;
- ефективно здійснювати пошук інформації, використовуючи різні джерела, структурувати, систематизувати та критично оцінювати її;
- ставити запитання різних типів і відповідати на них, виходячи з особливостей джерела інформації або ситуації;
- відрізнити факти від думок, виявляти спрямованість і необ'єктивність інформації;
- знаходити, розуміти і оцінювати аргументи в текстах і висловлюваннях інших людей;
- будувати власні аргументи й оцінювати їх, використовувати контраргументи і спростування;
- конструювати тексти різних видів в усній та письмовій формах;
- брати участь у дискусіях і дебатах, ефективно відстоюючи свою позицію;
- брати на себе відповідальність;
- будувати конструктивні взаємостосунки з іншими людьми;
- приймати обгрунтовані, виважені рішення, значить бути успішним.

*Очікуваний результат застосування технології розвитку критичного мислення:*

- здатність особистості долати в собі схильність до однозначно-прагматичного сприйняття світу;
- навички аналізувати ту чи іншу проблему з різних боків;

- навички користуватися інформацією з різних джерел, відрізняючи об'єктивний факт від суб'єктивної думки про нього;
- навички логічного, обгрунтованого мислення;
- навички адекватно визначати причини, передумови та наслідки наявних проблем;
- готовність докладати зусилля для практичного подолання проблем;
- навички працювати в колективі, комунікативність;
- навички прийняття виважених рішень тощо.

## **2.2. Основоположники**

### **2.2.1. Зарубіжний досвід**

Ідея розвитку критичного мислення зародилася в США, сягає своїм корінням у праці відомого американського психолога ХХ ст. Дж. Дьюї. Дьюї був значною постаттю в філософії прагматизму та засновником функціональної психології, пропагандистом освітнього прогресивізму.

Дьюї вважав, що для демократії важливі два основні елементи, що потребують постійної уваги: уваги закладу освіти й громадянське суспільство. На думку Дьюї повна демократія встановлюється не тільки за рахунок загального виборчого права, а й завдяки сформованій громадянській думці, чого можна досягти ефективною системою спілкування між громадянами, фахівцями й політиками, при чому саме останні несуть відповідальність за ту політику, яку вони втілюють у життя.

В основі поглядів Дьюї на навчання, що вплинули на становлення світової педагогіки, лежала філософія прагматизму, що прийняла форму інструменталізму. Ця філософія не визначає класичного критерію істини, за яким істина є відповідність наших думок дійсності, що не залежить від нас. Прагматизм за істинне (реальне) визначає те, що корисно, відсуває на другий план наукове пізнання, а з ним і істину, необтяжену характеристикою корсності.

Дьюї стверджував, що дитина пізнає нове не заради самих знань, як думали попередники, а заради діяльності, вона цікавиться саме тим, що може зробити сама. У цьому напрямку Дьюї вперше «поєднав» пізнання і діяльність. При цьому як прихильник природничо-наукового емпіризму, він визначив місце пізнання і діяльності у розв'язанні повсякденних дитячих проблем. Процес такого вирішення, що спирається на метод експерименту, повинен забезпечити успішне відкриття дітьми нових істин за допомогою п'яти послідовних ступенів [11]:

- 1) відчуття проблеми (утруднення);
- 2) її виявлення і визначення;
- 3) уявлення можливого рішення;
- 4) виявлення шляхом умовиводів наслідків із імовірного рішення;
- 5) подальше спостереження й експерименти, що дозволяють зробити висновок, щот містить позитивне чи негативне судження.



*Концепція критичного мислення Метью Ліпмана.* Найбільш відомим теоретиком педагогічної новації є засновник Інституту Критичного мислення Метью Ліпман. Його викладацька практика наочно свідчила: студенти ненавчені аргументувати свої думки. Саме тому його науковий інтерес полягав передовсім у тому, щоб навчити студентів обґрунтовувати свої судження у процесі вивчення логіки. М. Ліпман був упевнений, що учні здатні до абстрактного мислення в більш ранньому віці, ніж це прийнято вважати. А тому, на його переконання, варто якомога раніше залучати дітей до засвоєння азів логічних міркувань. Відтак його концепція критичного мислення розроблялась передовсім у прикладенні до викладання філософських дисциплін.

М. Ліпман наголошує: «Коли знання та досвід не просто передаються, а застосовуються на практиці, ми напевно ясно бачимо приклади судження» [9]:

М. Ліпман започаткував практику навчання критичного мислення і пов'язував необхідність такого навчання із тим, що демократичне суспільство потребує розумних громадян, а не просто раціональних. На його думку, школа надає менше стимулів для мислення, ніж домашнє оточення, тому відбувається згасання інтересу до навчання. Для виправлення ситуації він пропонував переорієнтувати освітній процес зі стандартної парадигми передачі готових знань на рефлексивну парадигму критичної практики.

Основна відмінність навчання у рефлексичній парадигмі полягає в тому, що клас перетворюється на співтовариство дослідників, яке разом із педагогом міркує про світ, усвідомлюючи знання про нього як двозначне, невизначене та загадкове.

Фокус освіти спрямований не на поглинання інформації, а на досягнення внутрішніх відносин досліджуваних об'єктів. Навчання відбувається шляхом діалогу. На думку М. Ліпмана, учні повинні робити те саме, що і науковці, якщо ми хочемо навчити їх мислити самостійно. «Ми ж, — стверджує він, — навпаки, штовхаємо їх на вивчення кінцевих продуктів наукових відкриттів; відкидаємо самий процес і фіксуємо лише результати». Він переконаний, що коли проблема не «прощупується» самостійно, не зачіпає якісь інтереси або мотивації, так звана освіта перетворюється на шараду, пародію» [6].

Необхідно зазначити, що М. Ліпман створив доволі цілісну концепцію критичного мислення, а саме:

- визначив характеристики процесу (самостійне; само себе виправляє; враховує контекст);
- встановив складові (диспозиції та навички);
- визначив послідовність (етапи критики);
- з'ясував функцію (винесення судження);
- навів основні чинники виникнення (проблема та діалог);
- пояснив роль та значення (виховання професіонала та громадянина демократичного суспільства).

### 2.2.2. Вітчизняний досвід

Використання педагогічних ідей В. Сухомлинського в процесі формування критичного мислення особистості. Педагог-гуманіст розглядав особистість педагога як наріжний камінь навчання та виховання. Він обґрунтував концепцію формування особистості педагога, структура якої передбачає якості та уміння, притаманні людині, що здатна критично мислити.

У педагогічних творах В. Сухомлинського саме поняття «критичне мислення» не зустрічається. Проте педагог-класик ставить вимоги до тих кому завтра держава довірить найцінніше — своїх маленьких громадян, і його думки співзвучні з тими вимогами, які сучасне життя ставить перед освітою в напрямку підготовки педагога, головним покликанням якого є формування особистості людини третього тисячоліття.

Виховання у сучасного молодого покоління здатності мислити, думати, а не просто запам'ятовувати та накопичувати знання — ось що має стати одним із напрямів закладу освіти XXI століття. Але ці завдання під силу вирішити тільки педагогу, який сам є критично мислячою особистістю.

В. Сухомлинський вбачав бідою освіти те, що основні зусилля дитини ідуть на «пасивне отримання знань — запам'ятовування готового, розтлумаченого вчителем, заучування із підручника». Але основні розумові сили все ж таки мають направлятися на осмислення, а не на запам'ятовування. В. Сухомлинський закликав вбачати кінцеву мету процесу навчання не у нагромадженні знань. Останні, за словами педагога, мають виступати інструментом, який дасть змогу свідомо робити нові кроки в пізнанні навколишнього світу. Людину, яка б усе життя ефективно мислила, прагнула до пізнання нового, до саморозвитку своєї особистості та самоосвіти протягом продуктивного періоду життєдіяльності, необхідно вчити думати що до того часу, коли вона прийде до школи, тобто з дошкільного віку.

Психологія дитини, яка стоїть на порозі шкільного життя, влаштована так, що мислення працює за умови сприймання наочного образу. Якщо таку дитину з перших днів ізолювати тільки сприйманням слова, клітини мозку будуть швидко стомлюватися. А це є одним із чинників відставання в шкільному навчанні. Тому В. Сухомлинський вбачав за необхідне, щоб дитина пройшла школу мислення. Чим складніші завдання мають постати перед пам'яттю, тим важливішою є робота з виховання мислення. Дитині, яка не проникає в суть речей, а бачить їх тільки поверхово, важко буде оволодівати процесом запам'ятовування.

Тому саме заняття мислення, які роблять дитину трудівником думки, В. Сухомлинський розглядав як ефективний засіб формування позитивного ставлення до розумової праці.

Найефективнішим прийомом є постановка проблемних запитань. Саме так ми навчимо дитину думати, виховуватимемо його розум. Бо тоді, коли допитливий розум доторкується до найтонших взаємозв'язків між явищами світу, в якому ми діємо, пробуджується інтелектуальна активність особистості.

Людина починає відчувати себе «володарем думки», думки, що здобута власними зусиллями, а від того є надзвичайно дорогою.

### 2.3. Організація освітнього процесу з розвитку критичного мислення

Організація освітнього процесу з розвитку критичного мислення, розглядається сьогодні як важливий дидактичний напрям, у якому домінують:

- пошук чіткої постановки питання, обґрунтування, формулювання, твердження;
- прагнення до максимально важливої для означеного предмета точності;
- використання надійних джерел та посилання на них; дотримання основної теми, цілісний розгляд ситуації;
- утримання в полі уваги вихідного завдання;
- вплив сприйняття й розуміння чужих почуттів, схильність до застосування навичок критичного мислення у житті.

*Організація освітнього процесу* здійснюється згідно з положеннями теорії розвитку критичного мислення (С.О. Терно):

- цілі навчання формулюються шляхом створення проблемних ситуацій;
- використовуються засоби навчання (дидактичні матеріали), що ознайомлюють вихованців з принципами, стратегіями та процедурами критичного мислення. Тобто правила критичних розмірковувань;
  - зміст навчання подається у вигляді проблемних завдань;
  - використовуються проблемні методи навчання, що створюють для вихованців ситуацію вибору;
  - форма навчання, проводяться *інтерактивні заняття*, що забезпечують діалог у процесі розв'язування проблемних завдань;
  - застосовується метод контролю, який забезпечує письмове викладення рішення, наступну групову та індивідуальну рефлексію, а саме: аналіз і критику, самоаналіз та сокритуку;
  - викладання здійснюється у демократичному стилі, який надає вихованцю право на помилку та моделює ситуації виправлення помилок [7,8, 11].

За такого навчання вихованці повинні пройти через три стадії в опануванні матеріалом: сприйняття → осмислення → застосування.

То яке воно – заняття з розвитку критичного мислення?

Технологія проведення заняття з розвитку критичного мислення залежить від його предметного наповнення (предмету вивчення), дидактичних завдань, типу заняття (набуття нових знань чи формування умінь). Техніки розвитку критичного мислення цікаві тим, що застосовувати їх можна щодня і на будь-якому занятті. Аби навчити дитину критично мислити, не потрібно писати стоси конспектів. Вам не доведеться залучати додаткове обладнання чи запрошення фахівців на заняття. Все, що вам потрібно – це бажання та декілька простих прийомів, методів технології критичного мислення.

При цьому структура такого заняття зовсім нескладна:

- виклик або евокація (актуалізація);
- осмислення (реалізація);
- рефлексія / консолідація (підбиття підсумків, повернення назад).

*Виклик.* Завдання етапу – викликати зацікавлення у вихованців, прагнення до пізнавальних дій. Відбувається актуалізація наявних знань, пробуджується та виявляється інтерес до теми. Формулюється проблема, визначаються цілі вивчення матеріалу. Нехай діти розкажуть, що вони вже знають з обраної теми, та що можуть дізнатися (проводять інвентарізацію знань). Створивши фундамент для побудови нових знань, педагог оголошує тему заняття і його передбачувані результати, прагнучи до того, щоб діти усвідомили свої власні цілі навчання. Для цього слід використовувати різноманітні прийоми: мозковий штурм, передбачення (висунення різних версій відносно досліджуваного матеріалу), асоціативний куш, таблиця ЗХД («знаю — хочу дізнатися — дізнаюсь»), кошик ідей, дерево передбачень та багато інших.

### **Знаю. Хочу дізнатися. Дізнався**

Знаю	Хочу дізнатися	Дізнався
<ul style="list-style-type: none"> <li>— Іменник відповідає на питання хто? що?</li> <li>— Поділяються на власні та загальні назви.</li> <li>— Власні назви пишуться з великої букви.</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>— Чому іменник належить до самостійної, а не до службової частини мови?</li> <li>— Як пишуться власні назви що складаються із кількох слів.</li> </ul>	

*Осмислення* нового матеріалу → стадія реалізації змісту. Метою етапу виступає розвиток критичного мислення, навичок самостійної роботи, пошукової та продуктивної евристичної діяльності. Діяльність у фазі побудови знань. Відбувається основна змістовна робота вихованця з текстом («текст» в широкому розумінні: це може бути розповідь педагога, відеоматеріали та інші джерела). Завдання педагога – зберегти інтерес вихованців до теми в процесі роботи з новою інформацією. Педагогу важливо допомогти дітям правильно скомпонувати отримані знання. Нехай діти ставлять запитання, спробують застосувати нові знання на практиці, розкажуть про свої очікування та результати, а також роблять висновки. Прийоми роботи: слухання лекцій, складання таблиць, перегляд відеофрагментів, проведення самостійних досліджень, ажурна пилка та багато інших.

*Починайте з питань.* Це можуть бути питання, які потребують відповіді «так чи ні». А можуть бути й такі (відкриті запитання), які надихатимуть на пошук нових знань та вирішення проблем. Коли ви задасте питання,

звертайтеся до методу *мозкового штурму*, записуйте відповіді, які лунають, на дошці. Це вже готова відкрита дискусія. Це спосіб показати думки інших, розкрити проблему більш широко.

*Сповільніть темп.* Простіше викликати відповідати того, хто першим підніме руку. Так і заняття не втрачає темпу, і можна встигнути розказати більше. Але якщо ви почекаєте всього 5-10 секунд після питання, то помітите, що кількість вихованців, готових відповідати, суттєво збільшиться. Додатково це спосіб розказати, що перша думка, яка виникає в голові після питання, не завжди хороша, і що може потрібно ще подумати, аби зібратися. Аби уникнути недоречної паузи, можете сказати таке: «У вас є 10 секунд, щоб подумати, перш ніж відповідати». Або: «Я хочу побачити 10 бажаних відповідати, перш ніж когось викличу».

*Створіть коробку відповідей.* Напишіть на дошці певне питання (типу: «Які способи для вирішення N проблеми ви бачите?»). Роздайте вихованцям листочки та попросіть написати відповіді. На виконання завдання виділіть 2 хвилини. По завершенню попросіть вихованців скласти листочки з відповідями у коробку. Перемішайте та діставайте листочки по черзі, читаючи відповіді. Обговоріть результат, проаналізуйте позиції. Створіть систему бонусів усім, хто надав аргументовані та правильні відповіді.

*Проведіть сеанс питань та відповідей.* Один зі способів зрозуміти, що вихованці добре сприймають навички критичного мислення – це провести сеанс питань та відповідей. Задавайте різнобічні питання один на один та групам, зверніть увагу чого уникають та чому віддають перевагу вихованці. Фіксуйте це у себе, аби зрозуміти, чи досягаєте ви прогресу у бажанні навчити дитину критично мислити, а не відповідати, не думаючи з бажанням «аби все це швидше закінчилось».

*Попросіть зайняти позицію якоїсь зі сторін.* Прочитайте завдання, у якому було б дві протилежні думки: «Згодні ви з автором чи ні? Обґрунтуйте». Якщо є можливість, дозвольте дітям піднятися зі своїх місць та стати поряд з односторонцем. Фактично, група буде розділена на дві частини. Спитайте, чому кожен з них зайняв саме таку сторону. Якщо хтось захоче змінити свою точку зору в процесі обговорення, він зможе перейти на іншу сторону.

*Використайте метод мозкового штурму.* Створіть проблемну ситуацію, попросіть вихованців долучитися до її подолання разом. По-перше, виокреміть проблему та сформулюйте її у вигляді питання («Чому не вдалося добути електричний струм з картоплі?»). По-друге, проведіть мозковий штурм ідей для вирішення проблеми. Оберіть кращий варіант та разом складіть план по його втіленню.

Отже, вихованці навчаються свідомо будувати зв'язок між старими і новими знаннями, для того, щоб створити нове розуміння; підтримку активності, інтересу та інерції руху, створеної під час фази виклику.

Остання частина заняття — *рефлексія* або міркування. Свідомість переходить у самосвідомість. Мета етапу – персоналізувати знання; забезпечити міцність, глибину знань; усвідомити, осмислити актуальні знання та способи

пізнавальної діяльності. Це важливіший етап, під час якого відбувається систематизація, узагальнення та інтерпретація основних ідей заняття. Важливий момент: обмін думками між вихованцями та висловлення особистого ставлення до вивченого. Діти зіставляють нову інформацію з уже відомою, висловлюють власну думку. На цьому етапі можна використати методи «Займи позицію», «Акваріум», сенкан, ПРЕС та багато інших.

*Метод «Підібємо підсумки» або «Закінчи речення»*

Це відповідь за такою схемою:

На занятті я.....дізнався.....зрозумів.....навчився...

Найбільший мій успіх — це.....

Найбільші труднощі я відчув.....

Я не вмів, а тепер умію.....

Я змінив свою думку щодо.....

На наступному занятті я хочу.....

Отже, відбувається цілісне осмислення та узагальнення отриманої інформації на основі обміну думками (між вихованцями один з одним чи викладачем); аналіз всього процесу вивчення матеріалу; вироблення власного ставлення до досліджуваного матеріалу та його повторна проблематизація (новий «виклик»). При такому підході відбувається не тільки більш глибоке засвоєння знань вихованцями, а й реалізується ідея пов'язування матеріалу (в рамках одного предмета, міжпредметних, теоретичного з практичним), його структурування самим вихованцем.

*Однак, необхідно пам'ятати, що всі методи, прийоми технології — це інструмент, а ідею вкладаєте ви!*

Необхідно зазначити, що критичне мислення потрібне для того, аби змусити вихованців мислити глибше, відповідати на питання, використовуючи логічні ланцюжки. Наприклад:

*Синтез.* Придумайте нове, напишіть звіт, створіть прогноз, представте ідею, підсумуйте.

*Оцінка.* Оцініть, оберіть, аргументуйте, обґрунтуйте, визначте пріоритети.

*Аналіз.* Розбийте на частини, опишіть ціле та його складові, порівняйте, визначте суттєве, встановіть зв'язок між частинами.

*Застосування.* Передбачте, запитайте, класифікуйте, згрупуйте, проілюструйте, модифікуйте (змінить).

*Розуміння.* Перефразуйте, поясніть, підсумуйте, порівняйте, перетворіть, продемонструйте, наведіть приклади, визначте головну ідею.

*Знання.* Назвіть, знайдіть відповідне, розмістіть, перекажіть, визначте, опишіть, покажіть.

Під час заняття з розвитку критичного мислення доцільно, аби педагог надавав слово вихованцям, а сам говорив якомога менше. Він має бути провідником, стимулювати дітей до роздумів, уважно вислуховувати їхні міркування.

### 3. ПРАКТИКА РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

#### 3.1. STEAM-освіта: інтегрований підхід до розвитку критичного мислення

*(з практики роботи Бурлачки М.С., керівника гуртка «Рідний край»)*

Сучасним викликом української освіти стало перетворення освітнього процесу в цікавий формат, адже сучасне покоління «зумерів» можна зацікавити активною співпрацею, під час якої вони не вивчають «суху» теоретичну частину, а вчаться знаходити шляхи вирішення питань, проблем не в теорії, шляхом аналізу, отриманої інформації, спроб та помилок. На перший план виходить здатність навчатися та критично сприймати зміни, а не самі знання, які нині стають застарілими з неймовірною швидкістю. Тому саме критичність, гнучкість і креативність мислення є ключовими навичками, які необхідні особистості XXI століття.

Необхідно зазначити, що високий рівень освіти, особливо зі STEM-спеціальностей, є визначальним для розбудови наукового та інноваційного потенціалу держави. Готувати майбутніх новаторів необхідно ще під час навчання у закладах освіти. Особливого значення набуває формування компетентностей особистості, її здатності до критичного, творчого, креативного мислення, вміння ефективно вирішувати складні проблеми власної життєдіяльності, що визначає конкурентоспроможність особистості в сучасних економічних умовах.

STEM-освіта – це створення умов для гармонійного формування науковоорієнтованої освіти на основі модернізації не лише математично-природничого, а й суспільно-гуманітарного напрямів освіти, це широкий вибір професійно-особистісного розвитку. Основним принципом впровадження такої освіти є особистісний підхід, що орієнтується на вікові, індивідуальні особливості дітей, їхні нахили та інтереси.

STEM чи STEAM: в чому відмінності? Акронім STEAM-освіта (S – science, T – technology, E – engineering, A – art, M – mathematics) включає в себе інтеграцію природничих наук, технологій, інженерії, мистецтва та математики. В «STEAM» до підходу додається arts – гуманітарні науки, вивчення мов, танці, драма, музика, візуальне мистецтво та знання в сфері нових медіа. Тобто, до природничо-математичних, інженерних, технічних дисциплін додається ще й творчі та художні дисципліни – промисловий дизайн, архітектура, індустриальна естетика, які мають змогу розширити творчий простір світогляду вихованця, поєднуючи креативність та технічні знання.

Основна відмінність підходу STEM від STEAM полягає в тому, що STEM фокусується на наукових концепціях. А ось STEAM досліджує ті ж концепції, але робить це за допомогою методів дослідження і навчання, які застосовуються як частина творчого процесу.

Чому STEAM-освіта важлива? Додавання різних видів мистецтв до підходу STEM допомагає нам формувати критичне мислення у вихованців, а також вирішувати реальні проблеми через творчий підхід. Мистецтво – це не просто

малювання в студії. Мистецтво – це пошук оригінальних способів вирішення проблем, інтеграції принципів з різних областей або способів подання інформації.

Метою STEAM-освіти є реалізація державної політики з урахуванням нових вимог Закону України «Про освіту» щодо посилення розвитку науково-технічного напрямку в навчально-методичній діяльності на всіх освітніх рівнях, професійної компетентності науково-педагогічних працівників, створенні науково-методичної бази для підвищення творчого потенціалу молоді, рівень якого визначає конкурентну спроможність на ринку праці і здатність до навчання упродовж всього життя.

### Принципи STEAM-освіти

інтеграції	<ul style="list-style-type: none"> <li>• поєднання знань з різних навчальних дисциплін для вирішення проблемного запитання</li> </ul>
науковості	<ul style="list-style-type: none"> <li>• розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів і подій;</li> <li>• використання наукових методів у відборі, трансформації та інтерпретації даних</li> </ul>
індивідуальності	<ul style="list-style-type: none"> <li>• врахування особливостей кожного з суб'єктів освітнього процесу;</li> <li>• максимальний розвиток кожного індивіда</li> </ul>
розвитку	<ul style="list-style-type: none"> <li>• динаміка якісних і кількісних якостей особистості</li> </ul>
дослідницької спрямованості	<ul style="list-style-type: none"> <li>• орієнтація на пізнавальну активність;</li> <li>• проведення експериментів у лабораторіях або участь у польових практиках</li> </ul>
пізнавальної активності	<ul style="list-style-type: none"> <li>• спрямування активності суб'єктів освітнього процесу на певні об'єкти;</li> <li>• отримання знань про об'єкти пізнання</li> </ul>
практичної спрямованості	<ul style="list-style-type: none"> <li>• орієнтація результатів на практичне використання</li> </ul>
комунікативності	<ul style="list-style-type: none"> <li>• взаємодія з зовнішнім середовищем</li> </ul>



*Зміст STEAM-освіти включає:*

- створення передумов для різнобічного розвитку особистості, індивідуалізації та диференціації навчання, переходу до особистісно орієнтованих педагогічних технологій;

- формування ключових компетенцій STEAM-освіти;

- практичне спрямування у викладанні природничо-математичних наук.

STEAM-методика включає уміння:

- бачити проблему;

- побачити в проблемі якомога більше можливих сторін і зв'язків;

- формулювати дослідницьке запитання і шляхи цього вирішення;

- зрозуміти нову точку зору і стійкість у відстоюванні своєї позиції;

- здатність до перегруповування ідей та зв'язків, до аналізу, конкретизації;

- відчуття гармонії в організації ідеї.

Сучасні реалії дистанційного формату навчання, внесли певні корективи в впровадження STEAM-освіти, адже *напрямо BYOD* — можливість для педагогів та дітей приносити та використовувати свої девайси в освітніх установах, вже не є таким актуальним. Але в той же час, під час онлайн-заняття, саме смартфони, ноутбуки нас об'єднують і допомагають комунікувати.

З точки зору STEAM-освіти використання BYOD дає багато корисних можливостей, таких як:

- миттєва фіксація даних, етапів роботи за допомогою створення послідовних кадрів, наприклад, з YouTube-каналу або власного відео, є можливість кадрування скріншоту, додавання тексту, графіки;

- зручне створення відео, фотографій, які автоматично завантажуються в безпечне хмарне сховище, упорядковуються і стають доступними для пошуку відразу після завантаження з дотриманням повної конфіденційності;

- зручне опрацювання відео, фотографій завдяки розвиненим функціям фільтрації, наявності зручних інструментів для додавання тексту на фото і відео та багато іншого;

- сканування QR-коду, що надає вільний доступ до світових джерел інформації (відео, аудіо, веб-сайти та інше);

- легке створення власного QR-коду й поширення, за необхідністю, за допомогою соціальних мереж (Facebook, Twitter та інші) між учасниками комунікації, адже QR-код, виконуючи функцію гіперпосилання, може стати у нагоді при необхідності повідомити важливу інформацію або спростити її використання іншими.

Завдяки BYOD можна не лише зробити цікавішим процес навчання, а й таким, що значно полегшує побутові проблеми. Так, сьогодні не в кожній дитини можуть бути необхідні кольорові олівці, а, наприклад, програма Paint, допоможе вирішити цю проблему, адже в ній можна намалювати, розфарбувати все необхідне. Онлайн-сервіс Google Jamboard дає можливість працювати навіть з телефону, де в завантаженому шаблоні можна малювати, писати, розфарбовувати чи позначати необхідні речі.

Крім того, використання концепції BYOD як універсального інструменту реалізації STEM-освіти дає змогу реалізувати на більш високому рівні такі принципи навчання як наочність, доступність, усвідомленість, зв'язок навчання з життям, а головне – розвинути інтерес дітей до набуття знань, сприяти їх пізнавальній активності, ініціативності, сформувати здатність ставити перед собою проблеми і знаходити шляхи їх вирішення.

Однак, педагогу необхідно пам'ятати, що діти працюють з великим об'ємом джерел інформації. Тому необхідно формувати у вихованців вміння обробляти цю інформацію, а саме, аналізувати отриману інформацію, перевіряти її, переосмислювати її, самостійно встановлювати істину, приймати рішення й аргументовано захищати свою позицію.

Основною особливістю STEM-освіти є *інтегроване навчання* застосування науково-технічних знань у реальному житті. Науково-методичні засади створення моделі STEM-освіти полягають у переході від традиційного навчання до інноваційного шляхом використання методів проєктно орієнтованого навчання.

Враховуючи зазначене, особливою формою наскрізного STEAM-навчання є *інтегровані заняття*, які спрямовані на встановлення міжпредметних зв'язків, що сприяють формуванню у вихованців цілісного, системного світогляду, актуалізації особистісного ставлення до питань, що розглядаються на занятті.

*Інтегровані заняття можуть проводитись двома шляхами:*

- через об'єднання схожої тематики кількох навчальних предметів;
- через формування інтегрованих курсів або окремих спецкурсів шляхом об'єднання навчальних програм таких курсів/предметів.

Особливість планування і проведення інтегрованих занять у тому, що їх може проводити як один педагог, так і кілька. Можливо організовувати «тематичні дні чи тижні», коли всі заняття за розкладом спрямовують на реалізацію єдиної теми, досягнення конкретного результату. Наприклад, проведення Інженерного тижня, де одночасно з фізичними, хімічними явищами та процесами розглядати й історичне обґрунтування дослідження в історії цих наукових винаходів.

На прикладі роботи гуртка «Рідний край», хотілось би більш практично показати застосування в освітньому процесі елементів STEAM-освіти.

Під час роботи, керівник гуртка повинен проводити міждисциплінарні зв'язки зі значною кількістю інших дисциплін, адже міжпредметні зв'язки є однією із важливих психолого-педагогічних умов збільшення науковості й доступності навчання, його зв'язку з навколишньою дійсністю, активізації підготовчої діяльності й удосконалення процесу формування знань, умінь і навичок у вихованців.

Керуючись навчальною програмою гуртка (Навчальна програма з позашкільної освіти «Історичне краєзнавство» / Омельченко Д.Г., Савчук О.А., 2017), під час дослідження разом з вихованцями, застосовую, поглиблює знання з географії, географічного краєзнавства, археології, історії України, економічних наук, літературознавства, нумізматики, етнографії, технології

тощо. Адже саме ці наука дадуть нам можливість зрозуміти межі території нашої Донеччини, причини її заселення, колонізації іншими народами. Залучення знань з географії відбувається й під час дослідження одного з головних літературних джерел історії нашого краю «Слова о полку Ігоревім». Бо без карти зрозуміти де саме переходив р.Сіверський Донець князь Ігор, де проходив кордон між Руссю та Половецьким степом досить важко.

В умовах дистанційної форми навчання це завдання ще ускладнюється, тому для створення умов стати не пасивним спостерігачем чи слухачем, а активним учасником, можна використати один із інструментів BYOD - Google Jamboard, що дає можливість практично закріпити отримані теоретичні знання. Важливим елементом поєднання креативу, історії та технологій є оформлення чи розмалювання вишиванки, горщиків часів трипільської культури тощо.

«Долучаючи» археологію до досліджень рідного краю, ми можемо дослідити історію Донеччини за часів найдавнішого періоду, вивчаючи стоянки часів палеоліт — м. Амвросіївка, середнього палеоліту с. Антонівка, с. Черкаське чи період Київської Русі — Сидорівський археологічний комплекс, битва на р.Калка. За допомогою історії України, вихованці не тільки знають про події, битви, що відбувались на теренах Донеччини, а й розуміють де саме це відбувалось, які населені пункти були задіяні, які постраждали, тим самим формується просторове уявлення, яке й допомагає, в свою чергу, осмисленню в загальноукраїнських масштабах, подій, що відбувались в межах конкретного регіону. Наприклад, революція 1917-21 рр. в підручниках висвітлює події, що відбувались в Києві, Криму, в західних регіонах, але й наш край також був охоплений революційними процесами – несприятлива економічна ситуація, страйки робітників, пограбування російськими більшовиками, радісна зустріч генерала Сікевича, який звільняє Донеччини, Краматорськ від більшовицької окупації, і величезна кількість патріотів України, які служили в армії УНР, захищаючи Україну. Саме завдяки історичному країзнавству і відбувається розуміння, що загальноукраїнські події, процеси вони стосувались, стосуються і нас, мешканців Донецької області.

Одним із цікавих проєктів було застосування знань з технологій під час вивчення теми, присвяченої «кукурудзяної епопеї» за часів десталінізації. Адже розповіді про те, як було тяжко, який не смачний кукурудзяний хліб, стають зрозумілими лише тоді, як дівчата самостійно спекли хліб з кукурудзи, скуштували його. Саме такий практичний аспект інтеграції технологій, історії України та історичного краєзнавства дав розуміння вихованцям щодо дорікань пращурів з цього питання.

Прикладом впровадження елементів STEAM-освіти в туристсько-краєзнавчий напрям є, наприклад, поєднання фізико-математичних знань з історичних фактом. Так, під час вшанування пам'яті загиблих героїв Крут, пропонується вихованцям розрахувати, із заздалегідь відомою швидкістю, скільки часу необхідно було нашим воїнам, щоб доїхати із Києва до ст.Крути. Або можна запропонувати застосувати знання з астрономії, і вирахувати якого числа відбулась битва під Крутами за юліанським календарем.

Ще цікавим дослідженням було поєднання технологій, розвиток моди, з історичними процесами в СРСР в 80-ті рр. ХХ ст. Адже для дослідження розвитку тенденцій моди, важливим аспектом набувають розуміння, як і чим жило суспільство в той час, яка була політична, економічна та культурна ситуація в країні.

Ще одним цікавим прикладом реалізації STEAM-освіти (з метою розвитку у вихованців критичного мислення) є *створення настільних ігор*.

Освітньою цінністю цієї гри є те, що гра допомагає молоді відновити, налагодити незримий зв'язок з тим місцем, де народився, зростає, де пройшло дитинство – з рідним краєм. Осмислення історії, культури рідного краю збагачують людину духовно, виховують відданість Батьківщині, вчать шанувати свій народ та інші народи, що здавна проживають на території України. Адже для молодшої людини в сучасному глобалізованому світі все важче ідентифікувати себе як частину окремої етнічної спільноти. Все частіше здається, що поняття «Батьківщина», «національна свідомість», «рідна земля» – це щось таке старовинне із музейних схованок.



Педагогічна цінність гри, окрім того, що вона підвищує стимулюванні до навчання, адже для того щоб виконати всі умови гри та вийти переможцем необхідно знати матеріал з теми, полягає ще й втому, що вона була розроблена та виготовлена виключно вихованцями гуртка «Рідний край».

Завдяки візуалізації вихованці не тільки ознайомлюються з топонімікою рідного краю, а й можуть вже в майбутньому самостійно скласти маршрут реальної подорожі по регіону. Крім того, вона активізує психічні процеси учасників, формує правильні взаємовідносин між вихованцями та навчає їх долати різноманітні труднощі у їх розумовій діяльності.

Крім того, саме через ігрові технології можна імплементувати в освітній процес STEAM-освіту. Адже, як не дивно це міждисциплінарне поєднання присутнє не тільки під час процесу гри, а й під час її створення. Так, зв'язок з такими природничими науками як фізика, біологія, географія, та математикою простежується під час створення гри. Явище дисперсії враховується під час обрання кольорової гамми, наприклад, коли треба звернути увагу на якісь клітинки-пастки, виділення його червоним чи чорним кольором, а біологічні особливості зору треба врахувати під час застосування розміру шрифту, тобто, що буде непоміченим через дрібний шрифт, чи навпаки занадто великі літери будуть заважати, відвертати увагу від ігрового процесу. Математика та географія ж необхідні як під час створення, так як знання з цих предметів застосовуються під час розташування макету області, так і самого процесу гри, адже учасникам треба прорахувати який саме маршрут є більш доцільним, швидким, розрахувати час, який буде витрачений на виконання маршруту.

### Умови гри:



Імплементация інженерінгу відбувається під час створення гри із використанням програм CorelDRAW, Adobe Illustrator, Photoshop.

Здатність до формулювання творчих задумів, розвиток пізнавальної, художньої і технічної обдарованості, технічного мислення, ознайомлення з інформаційно-комунікаційними технологіями, гаджетами відбувається завдяки технологіям. Живопис, кольорознавство та графіка дозволяють реалізувати мистецький напрям.



В умовах дистанційного навчання, сервісом, що допомагає розвивати критичне мислення, навички роботи в команді та креативному підходу є квест-кімнати в Canva. Заховати в квест-кімнаті можна будь-що чи кого – історичну постать чи період.

Так, можна створити квест-кімнату із завданням вгадати певний період з теми «Давня історія», заховавши елементи, що стосуються цього часу – лук зі стрілами, човен, рибальський гачок тощо. Якщо ж створювати квест-кімнату з історичною особою, то тут дається завдання знайти факти з біографії, що стосуються цієї постаті або ж знайти певну кількість фактів. Під час створення квест-кімнати, діти підбираючи дизайн кімнати, ховаючи якісь речі чи факти, реалізують свої творчі здібності, враховуючи знання з біології, підбирають шрифту чи кольори.

Трендом за часів воєнного часу в освіті стали *меми*. Мем, або інтернет-мем, – це будь-яка дотепна коротка інформація (фраза, зображення, звукоряд, відео) іронічного характеру, яка відтворює певне ставлення до якихось подій чи обставин, та поширюється в інтернеті.





Виходячи з характеристик мему, він буде добрим помічником педагога на занятті з історії. Вихованцям можна дати завдання підібрати заголовок за темою вивчення таким чином, щоб утворився мем до поданої світлини. Це дозволить дітям використати креативний підхід до опанування навчального матеріалу. Або ж можна запропонувати створити мем з використанням певного терміну по темі заняття. І ось тут за допомогою інженерінгу, того ж Photoshop, знань з біології, фізики і творчого підходу, можна створити освітній шедевр.

Отже, використання засобів STEAM-освіти дає можливість вихованцям здійснювати проєктну та дослідницьку діяльність, засвоювати науково-технічні знання, розвивати навички критичного мислення, досліджуючи явище, подію комплексно.

Запровадження STEAM-підходу до освіти в гуртках закладу позашкільної освіти – це прекрасна можливість навчити дітей критично мислити та знаходити необхідну інформацію, вирішувати складні завдання, приймати рішення, організувати співпрацю з однолітками та керівником гуртка. Саме STEAM-освіта на ранніх етапах навчання буде сприяти залученню вихованців до майбутньої наукової діяльності, їх творчому та інтелектуальному розвитку, навчить розробляти та реалізовувати проєкти, тим самим гарантуючи їх гармонійний розвиток.

### 3.2. Дебати як інструмент розвитку навичок критичного мислення

(з практики роботи Ліхути О.В., керівника гуртка «Школа успіху»)

Ми живемо у світі, який постійно змінюється. Як жити комфортно в умовах постійних змін? Навчитися реагувати на зміни та керувати ними!

*Уміння та навички необхідні для життя в сучасному світі:*

- уміння критично мислити;
- аналізувати та оцінювати інформацію;
- обґрунтовувати власну позицію, використовуючи переконливі аргументи;
- співпрацювати та приймати колективні рішення;
- бути відповідальним за свої рішення та дії.

Проблематика переходу від індустріальної до інформаційної доби стає все популярнішою. Нині з цим феноменом ототожнюють такі практичні аспекти, як вирішення глобальних проблем людства, вплив інформаційних потоків на різні сфери життєдіяльності людини, появу нових видів соціальних розподілів у суспільстві тощо.

*Навчання для інформаційної доби: які існують труднощі?*

- великий обсяг інформації;
- темп соціальних змін зростає;
- взаємозв'язки між окремими групами, країнами та подіями стають все складнішими;
- домінування у всіх сферах життя експертів;
- часто перевага надається модним ідеям, а не логічно виваженим.

Враховуючи вищезазначене, виникає питання, Як використання технології «Дебати» може сприяти вирішенню освітніх проблем?

«Дебати» – це рольові інтелектуальні змагання, в яких одна команда аргументовано доводить певну тезу, а інша – опонує їй.

Технологія «Дебати» — це комплекс послідовних дій, трансляції теоретичних знань у практичну реалізацію функціонування цілісного освітнього процесу, що забезпечують можливості саморозвитку особистості педагогів і вихованців, результати втілення якої можна вимірювати поетапно та бачити динаміку, як розвитку особистості, так і колективу.

Необхідно зазначити, що «Дебати» спрямовані на розвиток дитини, на розкриття її особистого потенціалу. Саме цим визначається провідна *мета освітньої технології «Дебати»* — виховання громадян з розвинутими інтелектуальними здібностями, творчим відношенням до світу, почуттям особистої відповідальності та моралі, здатних до перетворювальної продуктивної діяльності.

Тому, *«Дебати» як технологія навчання це:*

- навчальний інструмент, за допомогою якого можна досягти певних освітніх цілей. Вони розвивають комунікативні та мовленнєві навички, даючи дітям змогу здійснювати як підготовлені, так і спонтанні презентації в залежності від потреб;

- дебати передбачають чіткий алгоритм діяльності вихованців, як дебатерів, так і глядачів, і педагога. Цей алгоритм визначається обраним заздалегідь форматом дебатів і вимагає жорсткого дотримання;

- дебати може відтворити будь-який педагог, дотримуючись певних процедур.



Як же «Дебати», а саме використання означеної технології, пов'язані з розвитком у вихованців критичного мислення?

А. Шнайдер, М. Шнурер у своїй книзі «Навчання через дебати: різноманіття поглядів» вказують на те, що «Мислити критично — не означає шукати помилки чи недоліки в позиції або думках іншого. Це означає аналізувати та синтезувати ідеї, збільшувати силу аргументу, ясно формулювати тези та перевіряти істинність ідей».

А основоположними *принципами організації дебатів* є чесність і повага партнерів.

Необхідно звернути увагу на те, що «Дебати» дозволяють *вирішувати навчальні, розвиваючі, виховні та комунікативні завдання, а саме:*

— вирішення *навчальних завдань* сприяє розширенню у вихованців кругозору, закріпленню, актуалізації накопичених раніше знань, опануванню новими знаннями, уміннями та навичками;

— вирішення *розвивальних завдань* сприяє розвитку інтелектуальних, лінгвістичних якостей, творчих здібностей. Дебати розвивають логіку, критичне мислення, дозволяють сформувати системне бачення проблеми, наявність взаємозв'язків подій і явищ, різних їх аспектів;

— вирішення *виховних завдань* сприяє формуванню морально-світоглядної позиції та установок поведінки, громадянських якостей і навичок життєдіяльності в демократичному суспільстві;

— вирішення *соціалізуючих* сприяє залученню дітей до норм і цінностей громадянського суспільства, адаптує вихованців до умов сучасного суспільства, сприяє формуванню в них культур спілкування.

Необхідно звернути увагу й на те, що технологію «Дебати» можна використовувати на заняттях гуртків різного напрямку навчання, як форму заняття, як елемент заняття для актуалізації знань, організації самостійної роботи вихованців, узагальнення, систематизації, закріплення навчального матеріалу, забезпечення «зворотного зв'язку», як форму оцінювання знань вихованців.

«Дебати» — це інтелектуальна гра, особлива форма дискусії, яка ведеться за певними правилами. Так, дві команди вихованців повинні знайти аргументи, що підтримують твердження, сформульоване в темі, а також аргументи, які спростовують його, щоб переконати слухачів (журі) в своїй правоті. Кожна команда складається з трьох спікерів, які виступають з різними типами конструктивних промов. Виступаючим важливо переконати опонентів у вірності оспорюваної тези.

*Етапи проведення дебатів:*

1. Підготовчий.
2. Проведення дебатів.
3. Заключний.

*Підготовчий* (за тиждень до проведення дебатів):

- формування команд (6-8 вихованців);

— бейджи для команд, фішки двох кольорів для суддів, пісочний годинник, гонг;

формулювання тези. Команди отримують завдання підготувати аргументи, докази, підібрати цитати з творів, критичної літератури і т.д. «За» і «проти» запропонованої тези;

— правила дебатів, кодекс честі дебатера, етикет проведення дебатів.

*Проведення дебатів:*

— жеребкування (визначається яка стверджує і заперечує команди);

— суворе дотримання регламенту, правил роботи в команді, відповідно до якої слід не переходити на особистості, обговорювати аргумент, а не позицію;

— критерії оцінки.

*Заключний:*

— питання для аналізу дебатів;

— рефлексія (письмово).

Однак, необхідно звернути увагу на те, що *при організації проведення технології дебатів педагог повинен враховувати наступні фактори:*

1. Формулювання теми. Тема для дебатів повинна звучати як твердження. Тема повинна зачіпати істотні, важливі питання, при цьому не повинна давати переваг жодній з команд. Наприклад, Деградація мови – деградація нації: це правильне формулювання. (Порівняйте — «Деградація нації чи деградація мови; який варіант краще?» — це неправильне формулювання).

2. Терміни, поняття, визначення, які будуть використовуватися в дебатах, повинні розумітися обома сторонами однозначно. Дебати тільки по термінам не допускаються. Кожна команда для доведення своєї позиції створює систему аргументації. Потрібно вчити вихованців висловлюватися, дотримуючись такого порядку: теза — аргумент — підтримка. Теза містить будь-який аспект проблеми, основну думку, ідею; аргумент — це підстава, довід, доказ тези; підтримка аргументу — це факти, цитати, статистичні дані і т.п.

Наприклад, командам пропонується висунути три тези, що розкривають зміст обговорюваної проблеми і представити аргументи і підтримку аргументів. Так, на занятті Деградація мови – деградація нації можуть обговорюватися такі аспекти (сформульовані у формі тез): термін «деградація», вплив деградації мови на людину, відносини нації, особистісні якості громадянина-патріота і т.п.

Поступовість введення елементів дебатів. Окремі елементи дебатів слід вводити в процес навчання поступово, щоб навчити вихованців вибудовувати аргументацію. Наприклад, використовувати такий елемент отримання «зворотного зв'язку» або закріплення на занятті: складіть блок доказів (теза — аргумент — підтримка) наступного твердження «Дебати – основа розвитку навичок критичного мислення».

У світі існує безліч форматів проведення дебатних ігор, але найпопулярнішими є чотири формати, а саме: «Карла Поппера», «Британський парламентарій», «Лінкольна-Дугласа», «Американський парламентарій».

Необхідно зазначити, що незважаючи на різні назви, організацію проведення, всі означені формати мають і спільні ознаки:

- завжди є сторона «ствердження» та сторона «заперечення».
- актуальна або ж суспільно важлива тема, яка сформульована у вигляді твердження;
- чітка послідовність виступів учасників та окреслені часові межі;
- обов'язковий зворотній зв'язок між учасниками та судьями, які спостерігають за процесом дебатування.

Формат «Британський парламентарій». Цей формат був сформований на початку ХХ століття в Великобританії завдяки підтримці університетів Оксфорду та Кембриджу. Сьогодні він є офіційним форматом проведення Всесвітнього чемпіонату з парламентських дебатів в якому беруть участь більш ніж 300 команд з усього світу. Ці команди представляють коледжі та університети, а сам формат звикли вважати студентським. Правила гри:

1. Учасників розподіляють на дві палати парламенту: Уряд та Опозицію. Грають 4 команди: перший Уряд – перша Опозиція; другий Уряд – друга Опозиція. В кожній команді по 2 гравців. До складу першого Уряду та Опозиції входять: Прем'єр-Міністр та його заступник, Лідер опозиції та його заступник. До складу другого Уряду та другої Опозиції – член та секретар Уряду і член та секретар Опозиції.

2. Уряд повинен запропонувати законопроект на тему дебатів та переконати суддю, що його варто прийняти. Опозиція – аргументувати не доцільність прийняття такого законопроекту.

3. Кожному гравцю надається від 5 до 7 хвилин на виступ. Після кожного виступу представників з Уряду виступ переймає представник із Опозиції.

4. Після промови учасника гравець з протилежної команди може задати запитання на яке відводиться не більше 15 секунд.

Необхідно пам'ятати, що під час звернення із запитанням потрібно підняти одну руку, а іншою триматися за потилицю. Це не обов'язково, однак є свідченням, що поважаєте історію дебатів. Така традиція походить від дискусій, які відбувалися в палаті лордів британського парламенту, адже вони повинні були підтримувати рукою перуку.

Технологію «Дебати» ефективно використовувати при вивченні складних тем, наприклад «Аргументація як процес комунікації між людьми», «Історичний судовий процес». Доречними під час занять будуть проблемні питання, які не мають однієї відповіді. Наприклад «Незнання рідної мови призводить до деградації мови чи деградації нації?». Саме так дебати стають для вихованців інструментом розвитку навичок критичного мислення. Необхідно зазначити, що більший результат на практиці досягають ті діти, які навчаються знаходити протиріччя в темах, будують захищені від нападів аргументи, шукають і знаходять для них підтримку у вигляді фактів. Іншими словами, цього результату досягають ті вихованці, які думають самостійно. Отже, навчальні дебати:

- розвивають у вихованців критичне мислення та навички аргументованого висловлювання;

- поглиблюють зміст навчання, розвивають свободу вихованців, допомагають їм думати самостійно, виходячи за межі навчального матеріалу;

- допомагають педагогу розв'язати проблему незацікавленості вихованців, оскільки на їхні плечі лягає відповідальність за глибину осмислення змісту;

- дебати, які спрямовані на успіх, пропонують розвиток у вихованців комунікативної компетенції. Ораторство очолює список комунікативних навичок, що розвиваються через дебати;

- виховують активних громадян.

*Дебати вчать навичкам переконання, а саме:*

- вчать вихованців як доводити та захищати думки. Це є надзвичайно важливе вміння для нашого успіху в публічному житті;

- заохочують дітей (і педагогів) до нового способу мислення;

- навчальні дебати є важливим способом розвитку у вихованців критичного мислення та навичок аргументованого висловлювання.

*Дебати покращують рівень навчання:*

- добре організовані дебати сприяють розвитку критичного мислення, що є головною метою освіти на будь-якому рівні;

- стимулюють вихованців до вивчення спірних актуальних питань і допомагають краще засвоїти тему;

- сприяють розумінню складності суспільних проблем і терпимості до відмінностей на шляху прийняття рішень;

- дебати заохочують вихованців обговорювати не тільки зміст, а й визначати межі проблеми і засоби її вирішення.

*Дебати покращують мотивацію, а саме:*

- допомагають педагогу створити таку атмосферу в групі, яка сприяє повноцінному навчанню;

- діти стають більш відповідальні за свої виступи, вони більш активно залучаються до освітнього процесу;

- дебатні заходи можуть покращити не тільки мотивацію вихованців до процесу навчання, а й також дати можливість отримати задоволення від навчання дітям, і педагогу.

### **3.3. Гейміфікація як технологія розвитку критичного мислення**

*(з практики роботи Скорописової Л.І., керівника гуртка «Економічне краєзнавство»)*

Протягом свого освітнього і освітянського шляху кожен із нас неодноразово працював з грою, вивчав, що таке гра, практикував гру. Однак, коли говорити про те, що таке гра для широкої аудиторії, ми використовуємо таке розуміння, що гра — це добровільне подолання не обов'язкових перешкод. Це певна добровільна діяльність, де учасник (гравець) сам собі створює певні

перешкоди або йому пропонують, і їх долає. Загалом, гра — це та діяльність яку практикують люди на всіх етапах свого життя. Це саме та діяльність, яка формує вміння та навички. Гра — це шлях до навичок.

Важливо, що гра — це і шлях до розвитку критичного мислення. У грі є і постановка проблеми, яку необхідно вирішити; пошук, аналіз і осмислення інформації; прийняття рішення. В процесі гри необхідно мислити мобільно, обирати правильне розв'язання проблеми (завдання). Учасники гри ставлять запитання, аналізують, порівнюють, синтезують, оцінюють інформацію.

Гра — діяльність людини з моделювання іншого виду діяльності з розважальною чи навчальною метою. Гра і людина XXI століття:

— все населення планети витрачає 3 мільярди годин на тиждень на відео і комп'ютерні ігри;

— 97% дітей від 12 до 17 років грають у відеоігри;

— середній вік геймера — 30 років;

— 47% граючих — жінки.

Так що ж таке гейміфікація?

Гейміфікація (ігрофікація) — це залучення елементів гри до неігрової діяльності, до неігрових процесів.

Коли наша діяльність є неігровою, ми до неї додаємо трошки гри, ігрових елементів, емоцій, змагання, тобто, того, що створює таке гарне педагогічне явище як залученість.

Однак, необхідно пам'ятати, що коли ми вносимо елемент гри в серйозну або буденну справу, ми зацікавлені не в тому, щоб замістити цю справу грою, а в тому, щоб дати користувачеві більше зацікавитися нашою метою, легше включитися в означений процес.

Необхідно зазначити, що гейміфікація не є інновацією. Але останнім часом вона набула нової ваги, нових акцентів. Так, гейміфікація йде семимильними кроками і увійшла в багато сфер нашого життя: від освіти до бізнесу, від програм лояльностей в супермаркетах до отримання нового статусу на робочому місці. Ми бачимо інструменти гейміфікації в улюбленій кав'ярні, коли збираємо печатки, щоб отримати шосту каву в подарунок. Ігрові методики мотивують нас заповнити свій профіль у Facebook на 100%.

Гейміфікація допомагає достукатися до сучасних дітей, які звикли грати в комп'ютерні ігри і спілкуватися в соціальних мережах. Вона давно і вдало використовується в маркетингу, керуванні персоналом, в освіті. Наприклад, навіть реєструючись на порталі «Всеосвіта» (або інші), завантажуючи туди свої матеріали, ми можемо отримати з вами сертифікат (нагорода за результат). А це є нащо інше, як та сама гейміфікація.

*Напря́м гейміфікації* — це є напрям будь-якого процесу, який намагаються гейміфікувати.

Гейміфікація — це коли ми додаємо трошки гри до не гри, до неігрового процесу. А де це ми робимо? На яких напрямках можемо діяти? Це залежить від мети.

Які є напрями гейміфікації? Всі! Яких їх тільки немає. Напрямів може бути безліч. Наприклад, підприємство (змагання між працівниками), бізнес структури (набір персоналу). Гейміфікувати можна все! Але робити це з розумом. Орієнтуватися на те що ми хочемо зробити, що хочемо покращити.

*Основними аспектами гейміфікації є:*

- динаміка – використання сценаріїв, що вимагають уваги користувача і дій в реальному часі;
- механіка – використання елементів сценарію, які характерні для ігрового процесу – віртуальні нагороди, бали, статуси, товари;
- соціальна взаємодія — використання технік, що забезпечують характерне для ігор — взаємодія між учасниками гри.

Гейміфікація та її застосування в освітньому процесі є необхідною передумовою як досягнення дидактичних цілей, так й забезпечення повноцінного та всебічного розвитку здобувачів освіти, формування компетенцій та надкомпетентнісних навичок, якими має володіти повноцінна проактивна особистість. Суспільству потрібні люди з актуальними знаннями, гнучкістю і критичністю мислення.

Проблема в тому, що класичні освітні методики часто ігнорують простий, але безмежно значущий факт – навчання має приносити радість, воно може і має бути цікавим. Так влаштований мозок людини: коли замість боротьби з нудьгою є драйв і позитивні емоції, інформація засвоюється краще.

Необхідно звернути увагу на те, що у педагогів (і батьків) дуже часто своєрідне застережене ставлення до гейміфікації (діти повинні вчитися, а не гратися; в житті потрібно важко працювати, а не гратися вони й так весь час грають в своїх телефонах тощо). Однак, гейміфікація освітнього процесу не має нічого спільного з тим, що ми дозволяємо всім робити все, що завгодно, дозволяємо порушувати повністю цей процес. Ні. Це технологія, коли ми до не дуже ігрового процесу, яким є навчання, додаємо трошки ігрових елементів, переслідуючи перед цим мету.

Тому гейміфікація освітнього процесу не дорівнює якийсь бардак, не дорівнює, що «Діти — вони і так нічого не роблять, а ви ще й гейміфікуєте. Хай працюють». Все залежить від мети і від того, скільки ми тієї гейміфікації додаємо до якого процесу, і навіщо це робимо.

Чому гейміфікація потрібна в освітньому процесі? Наші діти теж живуть у перевантаженому світі, сконцентруватися їм важко. Також пам'ятаємо про кліпове мислення, про покоління Z (яке зараз навчається), про покоління Альфа (яке йде йому на заміну). Діти перевантажені. Тому сконцентруватися на навчальних досягненнях, зрозуміти врешті-решт, що ти хочеш від того життя їм достатньо складно. Та і сама навчальна діяльність, освітня діяльність навіть у позашкільлі — є багатокомпонентною, достатньо перевантаженою.

Через величезний обсяг інформації (зокрема й фейкової), здатність об'єктивно її аналізувати та критично мислити стає дедалі важливішою. Особливо вразливою категорією у світі небезпечного контенту є діти. Адже

вони ще не мають достатнього досвіду, який дозволяє ефективно оцінювати та використовувати інформацію й робити правильні висновки.

Як під час освітнього процесу навчати вихованців приймати ретельно зважені рішення й розвивати відкритий та допитливий розум? Є декілька простих стратегій, які допоможуть формувати дорогоцінні навички критичного мислення. За допомогою гейміфікації можна досягти цілей більш коротшим шляхом.

*Складові процесу гейміфікації навчання:* З чого варто починати? Що я хочу? Якої мети прагну?

*Напрями гейміфікації освітнього процесу.* Що ми можемо гейміфікувати в освітньому процесі? В освітньому процесі можна гейміфікувати все: навчання (заняття), виховання, перерву і навіть обід в їдальні. Але всі ці напрями зіштовхуються з таким моментом — з чого варто почати?

Необхідно запам'ятати важливе правило, що не потрібно гейміфікувати одразу все. Не потрібно охоплювати неосяжне. Глобальна мета полягає у тому, що необхідно зрозуміти, для чого це робиться. Я раджу пропускати всі ідею через сито цих питань: «Що я хочу?», «Якої мети прагну?».

*Етапи гейміфікації освітнього процесу:*

- мета, наприклад, сприяння розвитку критичного мислення.
- оцінка наявних ресурсів. Якщо недостатньо ресурсів, часу це робити — краще і не починати. Є ресурси, час, бажання, ми це робимо;
- постановка завдань, наприклад, спонукати вихованців до критичного аналізу, порівняння отриманої інформації і на її ґрунті формування аналітичного судження.
- виконання завдань;
- результат.

Отже, необхідно чітко сформулювати мету, для чого ця гейміфікація потрібна, що вона дасть вихованцям. Але пам'ятайте, якщо у вас немає часу й ви зацікавлюєте дітей власною харизмою, то гейміфікація вам не потрібна!

*Принципи гейміфікації освітнього процесу:*

- кожен вихованець є учасником;
- навчання — це виклик, завдання мають бути доступні для вихованців;
- навчання — це практика, щось потрібно довести в ігровій формі.
- що занадто, то не здорово;
- мистецтво маленьких кроків (помірність), не треба хапатися за все разом;
- системність;
- доцільність для чого, що я хочу, врахування мети;
- послідовність;
- зворотній зв'язок (є наріжним каменем цього процесу).

Обов'язково треба отримувати зворотній зв'язок (реакція подобається чи ні). Може бути розмова з дітьми, анкетування.

Сумісні дії задля досягнення власних цілей, віртуальність та зворотній відлік (виконання завдання за обмежений час) є елементами гейміфікованого процесу.

*Інформаційні системи та технології для використання в освітньому процесі.* Ефективності освітнього процесу сприяють мультимедійні, мережеві, інформаційні, графічні, хмарні технології, системи тестування, електронне навчання (e-learning), соц-мережі тощо.

Гейміфікація, яка використовує ігрові елементи (гри) та в яких закладені певні мета, завдання та результати, потрібна для розвитку навичок, умінь, критичного мислення, одержання радості от навчання.

Для створення освітньої онлайн — гри використовуються такі платформи: LMS ігор Classcraft ресурс Quizziz; «Prometheus»; «Choizy»; «Khan Academy».

*Командні ігри Classtime реалізують три форми гейміфікації:*

— змагання стає ігровою мотивацією, де використовуються прості та зрозумілі правила, на екрані інтерактивної дошки в on-line показується прогрес кожної команди як в турнірній таблиці;

— гра «без переможця», під час якої вихованці невимушено навчаються, стає приємним процесом;

— візуалізується мета, підключається критичне мислення та підвищується видимість результатів роботи команд.

*Квест «Подорож по місту».* Classtime — це помічник педагога, це ефективна платформа, бо залучає кожного вихованця, збагачує заняття миттєвою візуалізацією рівня розуміння та прогресу усієї групи в живому часі, проводить аналіз результатів, зручно відстежує усі відповіді у гарному огляді.

Квест розроблений таким чином, що номер пункту-зупинки та частину завдання вихованці отримують у Classtime, а іншу частину — за допомогою зчитувача QR-кодів у відповідній локації квестової зони.

Квести (яскрава візуалізація, додаткова легенда, бонусне завдання) мотивують вихованців та дають змогу розвинути у нього критичне мислення.

Педагогом розроблена Інструкція з організації квесту «Подорож по місту» за допомогою сервісу Classtime та QR-кодів.

Учасники квесту діляться на 2-3 команди порівно (можна об'єднати вихованців у змішані групи — з різних груп). Обирають у кожній команді 2 вихованця, один із яких буде відповідати за зчитування QR-кодів, а інший — відповідатиме за відповіді на платформі Classtime.

На старті команди отримують мапу квестової зони із відміченими пунктами-зупинками. Всі команди проходять однакові пункти, але йдуть до них різними маршрутами — номер наступного пункту-зупинки генерується за допомогою функції перемішування питань на платформі Classtime, зустрічаються лише на старті та на фініші.



Номер пункту-зупинки та частину завдання вихованці отримують у Classtime, а іншу частину — за допомогою зчитувача QR-кодів у відповідній локації квестової зони.

Реквізит: маршрутні листи-мапи квестової зони, смартфони (2 на команду) із встановленими зчитувачами QR-кодів та доступом до Інтернет, завданнями для станцій-зупинок у вигляді QR-кодів.

На фініші педагог перевіряє правильність виконання завдань, і визначає переможця за найбільшою кількістю балів і швидкістю проходження квесту (у разі рівності балів).

*Гра «Що я знаю про модель ієрархії потреб».* AhaSlides — програмне забезпечення для презентації, яке дозволяє легко додавати посилання, відео, вікторини в прямому ефірі, підтримувати іскристі обговорення, збирати відгуки у режимі реального часу. Тепер простіше, ніж будь-коли, спілкуватися та взаємодіяти з вихованцями, залучати їх за допомогою хмар слів, опитувань у прямому ефірі, вікторин, запитань і відповідей, інструментів мозкового штурму до кращого засвоєння матеріалу тем занять.

*Ігри «Криголам»* — слайд із хмарою слів — чудовий спосіб показати короткі відповіді та побачити, які з них найпопулярніші. Ці ігри спонукають до критичного мислення.

1. Педагог заздалегідь знайомить вихованців з підготовленою таблицею. Таблиця містить три колонки: «Що знав з теми, що хотів дізнатися та про що дізнався».

2. Педагог озвучує тему заняття та просить вихованців заповнити першу колонку.

3. Далі вихованцям пропонується дати відповідь на питання другої колонки.

4. Педагог просить заповнити третю колонку та проаналізувати перші дві.

Після того як педагог запропонував запитання, учасникам пропонується викласти відповіді на своїх пристроях.

Педагогом створюється таблиця. Він запитує у вихованців, чи вони щось знають по оголошеній темі?

Заповнення таблиці може бути як індивідуальною роботою так і групою. Педагог може проаналізувати відповіді. Доречним одразу виправити помилки.

Педагог пропонує вихованцям дати відповідь на питання другої колонки. Корисним буде дати орієнтири: «Хто? Що? Де? Коли? Чому? Як?». Вихованці надають відповіді на ці питання

Можна заповнювати третю колонку протягом заняття, можна наприкінці. Дозволяється додавати питання у другу колонку. Якщо у першій колонці були помилкові твердження, можна виправити їх саме на цьому етапі.

На AhaSlides керівник може вибрати зі «слайд хмара слів» тип для ігор в криголам. Після того як будуть надані відповіді згідно запропонованим запитанням, учасники викладуть відповіді на своїх пристроях.

Розмір відповіді, що відображається в хмарі слів, залежить від того, скільки вихованців брали участь у грі, які були відповіді, що надасть краще уявлення про те, як було засвоєно матеріал заняття.

*Гра «Опишіть це!»*. Педагог оголошує тему за якою буде проводитися гра-криголам. Обирається один вихованець з групи. Описувачем буде інший вихованець, а решта — здогадувачі.

Педагог дає описувачу слово, значення якого він знає, і не каже решті групи. Також дає йому два додаткових, споріднених слова, які здогадувачі не можуть використовувати в своїх описах.

Обов'язки одного гравця полягає в тому, щоб допомогти решті групи вгадати слово, описавши його, не використовуючи саме слово або будь-яке з пов'язаних слів.

Педагог просить всіх здогадувачів записувати свої відповіді. Після того, як група вгадала слово, вихованець, який правильно вгадав, може стати описувачем.

*Гра «Шерлок Холмс»*. На етапі осмислення завдання педагога – зберегти інтерес вихованців до теми заняття, при роботі з новою інформацією. Для розвитку критичного мислення у вихованців реалізується в захоплюючій грі «Шерлок Холмс».

Запропонуйте вихованцям об'єднатися в декілька команд і обрати свого Шерлока Холмса — кмітливого й успішного одногрупника.

Повідомте правила гри. Кожна команда повинна скласти схеми, тексти, малюнки до теми, що вивчається, допустивши помилки. Наперед має бути обумовлена кількість помилок (однакова) у роботах кожної групи.

Шерлок Холмс кожної команди повинен віднайти допущені іншою командою помилки.

Переможцем стає та команда, Шерлок Холмс якої виявився найкращим детективом, тобто за найкоротший час знайшов найбільше помилок.

*Гра «Якщо то (тоді)»*. Учасниками гри можуть бути: самостійний вихованець, пара вихованців чи група.

Педагог пропонує стартову ланку логічного ланцюжка. Вихованець повинен продовжити речення та передати слово іншому. Це можуть бути два варіанти: починати зі слова «Щоб», переходячи до «Потрібно» чи починати з «Якщо» і закінчувати «То» чи «Тоді».

Роздаються кожному вихованцю картки з окремо написаними, але тематично пов'язаними словами. Потрібно з'ясувати, що написано на картках товаришів по групі та колективно скласти логічний ланцюжок, використовуючи зібрані слова.

Педагог надає вихованцям інформацію із порушеною логічною послідовністю даних. А вони мають виправити помилку, аргументувавши власну точку зору.

Отже, під час таких ігор у дітей *формується дослідницькі навички, що використовуються у критичному мисленні, а саме:*

— спостерігати (бачити і помічати властивості об'єкта);

- описувати (зазначати, як об'єкт виглядає);
- порівнювати (встановлювати подібності й розбіжності між об'єктами; оцінювати і порівнювати з іншими об'єктами);
- визначати (доводити існування об'єкта; розрізняти об'єкт як конкретну річ);
- асоціювати (розумово встановлювати зв'язок між об'єктами; з'єднувати об'єкти за принципом їхньої взаємодії);
- узагальнювати (робити висновки на основі наявної інформації чи фактів);
- прогнозувати (передбачати, що відбудеться в майбутньому);
- застосовувати.

Ще необхідно пам'ятати, що гейміфікація пов'язана не зі створенням повноцінної гри, а з використанням елементів гри. Працюючи на рівні елементів, гейміфікація в порівнянні з грою дає більше гнучкості. Тому достатньо взяти елементи гри, які зазвичай працюють у світі ігор, і ефективно застосовувати їх в освітньому процесі.

Отже, використання ігор (елементів гри) в освітньому процесі сприяє розвитку у вихованців критичного мислення, підвищує розвиток пізнавальної активності і самостійності (діти аналізують, експериментують, обгрунують, ставлять запитання, роблять висновки тощо). Необхідно додати, що використання ігор і особливо з залученням використання мотивує вихованців тривалий час виконувати певні завдання, розкриває потенціальні можливості і здібності вихованців, створює комфортні умови навчання та передбачає урізноманітнення навчальної діяльності.

### **3.4. Формування навичок критичного мислення в умовах гуртка «Українська мова»**

*(з практики роботи Полякової Т.В., керівника гуртка «Українська мова»)*

Необхідно звернути вашу увагу на те, що діти, які автоматично сприймають викладений педагогом матеріал, не вміють мислити критично. Тому необхідно планувати на заняттях ситуації активної участі вихованців, а саме: дозволяти дітям вільно розмірковувати, робити припущення, встановлювати очевидність або безглуздість сказаного. Коли діти повірять, що їхні думки цінні, кожному можна сказати: «Я не згоден», «Я думаю інакше», вони відповідатимуть за власні переконання.

Також дуже важливо забезпечувати позитивну атмосферу в групі для заохочення вихованців до вільного відвертого спілкування. Давати змогу дітям висловлювати будь-які думки, ідеї, при цьому не критикуючи їх. Націлювати вихованців на уважне слухання і сприйняття думок інших, щоб висловити свою власну думку. Мотивувати дітей не боятися висловлювати власні думки, аналізувати, обгрунтовувати.

Пропоную розглянути методи і прийоми технології розвитку критичного мислення, які забезпечують глибоке усвідомлення вихованцями навчального матеріалу, впливають на розуміння, усвідомлення змісту понять, термінів, явищ

і закономірностей, розвивають предметні вміння і навички дітей, їхню активність, ерудицію, критичне мислення.

*Важливими прийомом розвитку у вихованців критичного мислення є редагування та рецензування.* Так, у процесі написання відгуків на творчі роботи, твори, навіть звичайні відповіді у вихованців формується здатність активно і правильно оцінювати предмети і явища, обґрунтовувати їх. Усне рецензування ефективно використовувати на заняттях під час оцінювання усних відповідей дітей. Із цією метою вихованцям можна запропонувати пам'ятку «Рецензія усної відповіді», до якої входять:

1. Повнота матеріалу, знання суті питання.
2. Ясність і послідовність думки при викладі.
3. Засоби аргументації та їхня оцінка.
4. Аналіз помилкових тверджень.
5. Емоціональність відповіді.
6. Власний аргументований висновок.
7. Позитивні і негативні аспекти відповіді.

*Метод «Грунування»* (або «Асоціативний куш», «Бенгальський вогник»), який спонукає вихованців думати вільно і відкрито на певну тему, допомагає дітям зрозуміти поняття і зв'язки, дає можливість обґрунтувати свої оцінні судження, добирати аргументи, обстоювати власну позицію.

Ця нелінійна форма мислення може бути використана як на стадії актуалізації, так і на стадії рефлексії, підбиття підсумків вивченої теми, чи розділу, як під час групової роботи, так і індивідуально.

*Алгоритм виконання:*

1. Записати на дошці чи аркуші в центрі ключове слово/поняття/словосполучення/фраза.
2. Записати будь-які слова чи фрази, які спадають на думку у зв'язку з темою.
3. Ставити знаки питання біля частин «куща», в яких є невпевненість.
4. Коли всі ідеї записані, установити, де це можливо, зв'язки між ними.
5. Після заповнення «куща» вказати проблеми чи теми, для розгляду яких необхідна додаткова інформація.

Отже, для роботи обирають опорне слово чи поняття, словосполучення чи фразу. Відповідно до нього добирають слова за певними зв'язками, відповідно до теми, яка опрацьовується на занятті. Вихованці згадують все, що виникає в пам'яті стосовно цього слова (поняття, словосполучення, фрази). Спочатку висловлюються найстійкіші асоціації, потім – другорядні. Вихованці фіксують відповіді у вигляді своєрідного «куща», який поступово «розростається».

*Правила, яких необхідно дотримуватися в процесі виконання завдання:*

- записувати все, що спадає на думку;
- не зупинятись, доки є час на ідеї;
- встановити якомога більше зв'язків.

Наприклад, записується ключове слово або фразу в центрі листка паперу або як заголовок на дошці (осінь). Потім вихованцям пропонується протягом 5-7 хв.

(час написання асоціацій) написати слова або фрази, які спадають на думку щодо окресленої теми. Вихованці записують стільки ідей, скільки спадає на думку, поки не вийде вказаний час. Кількість записаних слів залежить від мовної підготовки дітей.

Означений метод можна використовувати індивідуально або в парах, в групах. Після того, як вихованці склали свої асоціації, пропонується завдання поділитися своїми асоціаціями з групою або обмінятися ідеями в парах.

Ще приклад: яку асоціацію викликає слово ДРУГОРЯДНИЙ — другий ряд, не головний, не надто вагомий, не перший (під час вивчення синтаксису: другорядні члени речення).

Отже, завдяки «Асоціативному кущу» кожен вихованець поповнює свій активний словниковий запас, розвиває комунікативні навички говоріння, читання та письма.

Одним із засобів розвитку критичного ставлення до осмислення вивченої теми є вміння об'єктивно оцінювати свою роботу. Часто у кінці заняття використовують «П'ятихвилинне есе», яке допомагає вихованцям уникати помилок, здійснювати самоаналіз, самопостереження, самооцінку, а мені — зорієнтуватись, що відбувається в групі на інтелектуальному рівні, на якому рівні вихованці засвоїли навчальний матеріал.

Так, вивчаючи тему «Безсполучникове складне речення. Смыслові відношення між простими реченнями», дітям можна запропонувати завдання: написати «П'ятихвилинне есе», розкрити одне питання, про яке дізналися на занятті, поставити запитання, на яке не можете знайти відповідь. Наприклад:

— дізнався про смыслові відношення між простими реченнями в безсполучниковому складному реченні;

— безсполучникове складне речення — це окремий тип складних речень чи різновид сполучникових складних речень?;

— чому говорять: складними реченнями висловлюють складні думки?

Необхідно звернути увагу на те, що навчання вихованців ставити запитання — це стратегічний напрям розвитку критичного мислення. Діти використовують різні їх види за складністю (проблемні, уточнюючі, дослідницькі, питання-роздуми), дотримуючись при цьому порад:

1. Формулювати питання конкретно, чітко.

2. Використовувати шість журналістських питань: Хто? Що? Де? Коли? Як? Чому?

3. Застосовувати «відкриті» (висловлювати власну думку) та закриті питання (можна відповісти лише «Так» чи «Ні»).

Високу результативність щодо розвитку критичного мислення на заняттях гуртка «Українська мова» має *метод взаємоперевірки*. Вихованці висловлюють думку про роботу товариша, висувають певні гіпотези, обґрунтовують їх.

*Для взаємного навчання практикують виконання таких завдань:*

— підсумувати все, що було зроблено;

— поставити ключові чи тематичні запитання;

- провести ігрове дослідження «Вірю – не вірю»;
- дати різнорівневі завдання однокласникам.

### «Вірю – не вірю»

№ з/п	Запитання	Відповідь
1.	Найбільш вживаною літерою в українському алфавіті є літера «п». Також на цю літеру починається найбільша кількість слів.	Так.
2.	Найдовше слово в українській мові містить 25 літер	Ні, Найдовшим словом в українській мові, є «рентгеноелектрокардіографічного»— містить 31 літеру.
3.	У сучасній українській мові, збереглися давньослов'янські назви місяців.	Так.

*Метод «Прес»* використовується у випадках, коли виникають суперечливі питання і потрібно зайняти й чітко аргументувати визначену позицію з проблеми, що обговорюється, переконати інших у своїй правоті. Цей метод дає можливість навчитися формулювати та висловлювати свою думку з дискусійного питання аргументовано, в чіткій та стислій формі, впливати на думку співрозмовників. Використання цього методу можливе на будь-якому етапі заняття.

*Етапи роботи:*

1. Висловлювання своєї думки: «Я вважаю...».
2. Пояснення причин такої точки зору: «Тому що...».
3. Наведення прикладів додаткових аргументів на підтримку своєї позиції: «Наприклад, я вважаю, що багатозначність та омоніми мають певну схожість, тому що їх поєднує переносне значення».
4. Узагальнення, формування висновків: «Отже, крило птаха, крило літака – спільність форми».

Або, вивчаючи тему «Культура мовлення», вихованці висловлювали свою точку зору на проблемне запитання: Що таке білінгвізм? Чому варто порушувати питання двомовності? І, як результат, формулювання висновків: Отже, мова – це національний код, який визначає можливість існування нації...

*Приєм «Сенкан»* (від французького слова «cinq», що означає п'ять) – вірш, що складається з п'яти рядків, використовується як спосіб синтезу матеріалу. Лаконічність форми розвиває здатність резюмувати інформацію, висловлювати думку в декількох значущих словах і коротких висловах. «Сенкан» може бути запропонований як індивідуальне самостійне завдання, для роботи в парах, рідше, як колективна творчість. Межі предметної області залежать від гнучкості уяви педагога. Зазвичай цей прийом використовується на стадії рефлексії, хоча може бути даний і як нетрадиційна форма на стадії виклику.

Як показує досвід, переваги *метода Сенкан* — *результативна техніка для розвитку різних навичок, серед яких:*

- розвиток критичного, творчого, образного мислення, мовлення;
- удосконалення комунікативних здібностей та вміння коротко формулювати свої думки;
- формування та розвиток вміння аналізувати, займатися самоаналізом, виокремлювати головне;
- закріплення вивченого матеріалу;
- розширення словникового запасу.

А ще необхідно додати, що створення сенкану розвиває у вихованців уміння працювати за певним алгоритмом.

Однак, необхідно пам'ятати про *правила написання «Сенкану»:*

1. Перший рядок – тема вірша, виражена одним словом, зазвичай іменником.
2. Другий рядок – опис теми у двох словах, як правило, прикметниками.
3. Третій рядок – опис дії, в рамках цієї теми, трьома словами, зазвичай, дієсловами.
4. Четвертий рядок – фраза з чотирьох слів, що виражає ставлення автора до даної теми.
5. П'ятий рядок – одне слово – синонім до першого, на емоційно-образному або філософсько-узагальненому рівні повторює суть теми.

Наприклад, під час вивчення теми «Морфологія. Дієслово.» вихованцям доцільно запропонувати написати «Сенкан» спочатку індивідуально, а потім обговорити і зробити у парі спільний «Сенкан». Наприклад, виконання вихованцями означеного завдання:

1. Дієслово (назва).
2. Яскраве, необхідне (прикметники).
3. Діє, скеровує, спрямовує (3 дієслова).
4. Є в складі граматичної основи речення.
5. Частина мови (основне спрямування).

*Різновидів Сенканів є багато, ось приклади традиційних сенканів:*

1. Небо.
2. Голубе, чисте.
3. Чорніє, затуляє, осяює.
4. У небі можна побачити танок хмар.
5. Нескінченність.

1. Дитинство.
2. Безтурботне, щасливе.
3. Пестить, радує, навіює.
4. Дитинство – найвеселіша пора у житті.
5. Дитина.

*Окрім традиційної роботи із сенканом, можна спробувати й інші види роботи, а саме:*

1. Складання оповідання, в основі якого готовий сенкан. У тексті потрібно використовувати слова і словосполучення із нього.

2. Редагування готового сенкану, щоб покращити його зміст. Найчастіше тема залишається та сама, заміні підлягають інші складові жанру.

3. Продовження або заповнення пропусків у сенкані. Необхідно проаналізувати вірш та визначити, яких його частин бракує. Наприклад, є вірш, де зазначена тема. За визначальними словами, можна дізнатися, про що йдеться.

Для прикладу візьмемо два варіанти розповіді про зиму, представлені двома стилями – художнім та науковим.

*Поетичний варіант:*

1. Зима.
2. Снігова, чарівна.
3. Покриває, огортає, заворожує.
4. Іде чарівниця-зима, прийшла, розсипалася.
5. Чарівниця.

*Науковий варіант:*

1. Зима.
2. Холодна, морозна.
3. Починається, триває, закінчується.
4. Зима найхолодніша пора року.
5. Час.

Отже, використання на заняттях методів і прийомів технології розвитку критичного мислення:

- дають можливість взаємодіяти двом рівноправним учасникам освітнього процесу – вихованцю й педагогу;
- забезпечують глибоке усвідомлення вихованцями навчального матеріалу;
- впливають на розуміння, усвідомлення змісту понять, термінів, явищ і закономірностей;
- сприяють формуванню комунікативних компетентностей, міцному засвоєнню програмового матеріалу;
- розвивають предметні вміння і навички дітей, їхню активність, ерудицію, критичне мислення.

Головне — пам'ятати, що критичне мислення – це не критика недоліків, а вміння визначити проблему й виробити оптимальну стратегію її розв'язання, адже ще німецький філософ П. Лессінг зазначав: «Сперечайтесь, плутайтесь, помиляйтесь, але, заради Бога, міркуйте, і хоча хибно, але самі!»!



## Література

1. Інтерактивне навчання в сучасному освітньому процесі [Електронний ресурс] / М. Раковська. – Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf3/26.pdf>.
2. Кроуфорд А., Саул В. Технології розвитку критичного мислення / А. Кроуфорд, В. Саул. – К. : Плеяди, 2006. – 220 с.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats\\_strategia.pdf](http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf).
4. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник / О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : А.С.К., 2004. – 192 с.
5. Семенова Р.О. Концептуальні основи побудови освітнього середовища для обдарованих дітей та молоді у вітчизняній науці. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості : монографія. Київ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. С. 23–51.
6. Терно С. Критичне мислення – середньовічна відсталість? / Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2013. Вип. XXXVII. – С. 301-306.
7. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи: монографія / Н.М. Бібік, М.С. Вашуленко, В.О. Мартиненко. – К. : Педагогічна думка, 2014. – 346 с.
8. Чабайовська М.І., Гаєвська Г.М., Гавриленко Н.М. Педагогічні технології навчання української мови та літературного читання в початковій школі: навчально-методичний посібник / М. Чабайовська, Г. Гаєвська, Н. Гавриленко. – Т. : Мальва. – ОСО, 2015. – 187 с.
9. Чуба О. Формування критичного мислення як психологічно-педагогічна проблема сучасності // Педагогіка і психологія професійної освіти № 3, 2013. – С. 202-208.
10. Шишкіна Ю.О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів в умовах ВНЗ // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету : [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького; Ред. кол.: І.П. Аносов. – Мелітополь: Вид-во Мелітополь, 2010. – Випуск V. – С. 377-381 (Серія Педагогіка).
11. Шишкіна Ю.О. Професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів// Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету: зб. наук. статей / Ред. кол.: І.П. Аносов (голов. ред.) та ін. – Мелітополь. – 2010. – Вип. 4. – 300 с.
12. Шишкіна Ю.О. Готовність майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів// Науково-педагогічний журнал Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал / [ред. кол.: А.А. Сбруєва, М.О. Лазарєв, О.В. Михайліченко та ін.]. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2014. – № 4(38). – 472 с.

## ДОДАТКИ

## Додаток 1

**Поради для педагогів щодо покращення навичок  
критичного мислення**

**1. Завжди уважно перевіряйте нову інформацію.** Будь то стаття, якою хтось поділився в Інтернеті, або інформація, пов'язана з вашою роботою. Ставте собі запитання: «Чи є ця інформація повною та актуальною?», «Які докази подано на підтримку аргументу?», «Чий голос тут відсутній?».

**2. Подивіться, звідки з'явилась інформація.** Звертайте увагу на джерело інформації. Чи є воно достовірним? Яка мотивація автора для подання цієї інформації?

**3. Враховуйте більше однієї точки зору.** У кожного є власна думка і мотиви — навіть дуже авторитетні люди, які наводять аргументи, мають особисті думки і упередження, які формують їх мислення. Отже, коли хтось надає вам інформацію, подумайте, чи є в цій ситуації інші сторони.

**4. Практикуйте активне слухання.** Уважно слухайте, що вам кажуть інші, і намагайтеся скласти чітке уявлення про їхню точку зору. Емпатія — справді корисна навичка, оскільки, поставивши себе на місце іншої людини, ви зможете зрозуміти, що вона хоче сказати. Намагайтеся слухати без суджень — пам'ятайте, що критичне мислення — це неупередженість.

**5. За потреби зберіть додаткову інформацію.** Щоразу, коли ви знайдете прогалини в інформації чи даних, проведіть власне дослідження, аби їх заповнити.

**6. Ставте багато відкритих питань.** Цікавість — ключова риса людей, що критично мислять, тому «розбудіть» свою внутрішню «дитину» і ставте багато запитань «хто», «що» та «чому».

**7. Знайдіть власні авторитетні джерела інформації (новинні сайти, некомерційні організації та освітні установи).** Намагайтеся уникати анонімних джерел. Також не забувайте перевіряти дату опублікування інформації. Старе джерело може ненавмисно пропонувати неправдиву інформацію лише тому, що події змінилися з того часу, як він був опублікований.

**8. Намагайтеся не отримувати новини із соціальних мереж.** Якщо ви бачите у соціальних мережах те, що вас цікавить, перевірте достовірність історії (використовуючи авторитетні джерела інформації, як зазначено вище), перш ніж ділитися нею.

**9. Навчіться розпізнавати фейкові новини.** Не завжди легко виявити хибний зміст, що вводить в оману, але є чудове емпіричне правило — дивитися на мову, емоції і тон статті. Чи використовує автор, наприклад, емоційно заряджену мову і намагається змусити вас почуватися певним чином? Крім того, звертайте увагу на джерела фактів, цифр, зображень та цитат.

**10. Навчіться помічати упереджену інформацію.** Як і фейкові новини, упереджена інформація може апелювати більше до ваших емоцій, ніж до логіки, та/або представляти обмежене уявлення про тему. Тому запитуйте себе: «Чи є в цій темі щось більше, ніж те, що тут представлено?». Пошукайте інформацію в інших джерелах, аби скласти повну картину.

**11. Сумнівайтесь у власних упередженнях.** У всіх є упередження, і немає сенсу вдавати, що це не так. Хитрість полягає в тому, щоб об'єктивно визначити свої симпатії та антипатії, переваги та переконання та вирішити, як вони впливають на ваше мислення.

**12. Сформуйте власну думку.** Пам'ятайте, що критичне мислення — це незалежне мислення. Отже, як тільки ви оцінили всю інформацію, сформулюйте свої висновки про неї.

## Вправи та методи для розвитку критичного мислення

### Вправа «Бортовий журнал»

Це ефективна вправа для розвитку критичного мислення й структурування та систематизації навчального матеріалу. Бортовий журнал – це своєрідний вид таблиці, який наочно демонструє зв'язок між здобутими та новими знаннями. Як і багато інших прийомів критичного мислення, його можна використовувати на різних етапах заняття.

*Процес виконання:*

На початку вивчення теми запропонуйте вихованцям намалювати найпростіший варіант журналу – звичайну таблицю, яка складається з двох колонок:

Що я вже знав з цієї теми?	Що нового я дізнався?
----------------------------	-----------------------

Попросіть вихованців написати у першій колонці те, що вони вже знають. Під час вивчення теми вони мають поступово заповнювати другу колонку. Залежно від поставлених завдань, кількість колонок може збільшуватися та містити:

- нове поняття або ключову думку;
- запитання або власну оцінку факту;
- ідею застосування отриманих знань у власному житті.

На стадії рефлексії запропонуйте вихованцям повернутися до своїх бортових журналів й оцінити виконану роботу.

### Вправа «Зигзаг»

Досить незвичайна вправа, в якій чергуються індивідуальна та групова робота. Вона буде корисною, якщо необхідно опрацювати великий обсяг теоретичної інформації на занятті.

*Процес виконання:*

1. Залежно від приблизної кількості команд підготуйте декілька примірників тексту. Поділіть кожний примірник на однакові уривки, пронумеруйте їх або відзначте різними кольорами.

2. Запропонуйте вихованцям об'єднатися в групи з однаковою кількістю учасників та роздайте текст (кожен учасник отримує по одному уривку).

3. Попросіть вихованців опрацювати та проаналізувати інформацію. Вони мають знайти в частині тексту найважливіше, виділити своєрідну квінтесенцію. Причому зробити це можна по-різному – скласти кластер, таблицю, схему, інфографіку тощо.

4. Після опрацювання тексту запропонуйте вихованцям об'єднатися в експертні групи. Тобто, в першу команду потрапляють ті, хто отримав уривок № 1, у другу – хто отримав уривок № 2 тощо. Вихованці мають обмінятися

своїми роботами, обговорити та вибрати найкращий варіант для презентації своєї частини тексту. Додатковим завданням може бути складання різноманітних запитань за своїм уривком (прості запитання, міні-тести або практичне завдання).

5. Після обговорення запропонуйте вихованцям повернутися до своїх робочих груп та презентувати частини тексту. Таким чином кожен із них отримає відомості про весь текст. Завершується «Зигзаг» загальною роботою всієї групи. Кожну частину тексту презентує один із експертів, а решта «доповнюють» колегу. На етапі рефлексії вихованці вирішують, чия презентація матеріалу була найбільш точною та ефективною, а потім визначають ряд запитань, які потребують уточнень чи пояснень. Підсумком такої роботи може стати спільний проєкт або презентація.

### **Вправа «Кошик ідей, понять, імен»**

Ця вправа буде корисною для актуалізації знань вихованців на початку заняття.

*Процес виконання:*

1. Намалюйте на дошці кошик, у якій умовно будуть зібрані знання вихованців із теми, що вивчається.

2. Запитайте вихованців, що їм відомо з визначеної теми, та запропонуйте їм записати свої відповіді в зошиті (індивідуальна робота, тривалість 1-2 хвилини).

3. Попросіть дітей об'єднатися у групи чи пари та обмінятися інформацією (не більше 3-х хвилин). Вихованці мають з'ясувати, в чому збіглися їхні уявлення, а з приводу чого виникли розбіжності.

4. Складіть список ідей. Кожна група по колу має назвати якесь одне зведення, не повторюючи раніше сказаного. Це можуть бути факти, думки, імена, проблеми, поняття, що мають відношення до теми заняття.

5. Запишіть всі ідеї у вигляді тез (навіть якщо вони помилкові) в «кошик». У ході заняття всі розрізнені поняття мають бути пов'язані в логічні ланцюги.

### **Вправа «Звернення до наслідків»**

Пропонована вправа допоможе зробити вихованців чутливими до стороннього впливу та навчити помічати розбіжності між вихідними положеннями та висновком.

*Процес виконання:*

1. Наведіть твердження та висновок із нього.

*Наприклад:*

— «Червоний колір викликає агресію». Отже, ми маємо відмовитися від використання червоного, аби припинити війни і не вбивати одне одного.

— «Діти, схильні до агресії, обирають агресивні відеоігри». Отже, відеоігри призводять до агресії. Булінг у закладі освіти спричинений саме ними.

— «ГМО – це неприродно». Отже, ми маємо відмовитися від ГМОпродуктів, усі вони шкідливі.

2. Які емоції викликали в дітей ці твердження та висновки? Можливо, вони обурилися, відчували загрозу тощо?

3. Спробуйте проаналізувати. Чи у кожному випадку висновок прямо випливає з положення?

4. Чи спонукає висновок до дії? Зазначте, що наведені тези звертаються до катастрофічних, однозначно негативних наслідків, як єдино можливого варіанту розвитку подій.

Завдяки цій вправі діти вчаться бачити, що нібито очевидні висновки можуть бути хибними, нелогічними, викривляти причину і наслідки тощо.

### **Приєм «Мудрі сови»**

Цю вправу найкраще використовувати для роботи з текстом та обробки інформації.

*Процес виконання:*

Запропонуйте вихованцям самостійно опрацювати зміст тексту підручника (індивідуально або в групі). Потім роздайте школярам робочі листи з конкретними завданнями.

Наприклад:

— *Ази роботи над текстом.* Знайдіть у тексті основні (нові) поняття та запишіть їх в алфавітному порядку.

— *Чого не чекали?* Виберіть із тексту нову інформацію, яка є несподіваною, та суперечить вашим очікуванням і початковим уявленням.

— *Ти вже знаєш останні новини?* Запишіть ту інформацію, яка є для вас новою.

— *Головна життєва мудрість.* Спробуйте передати головну думку тексту однією фразою або знайти ключову фразу в тексті.

— *Відоме та невідоме.* Знайдіть у тексті ту інформацію, яка була вже відомою, та нову.

— *Ілюстративне зображення.* Спробуйте проілюструвати основну думку тексту і, якщо можливо, свою реакцію на неї: можна створити малюнок, схему, карикатуру тощо.

— *Повчальний висновок.* Чи можна зробити з прочитаного висновки, значущі для майбутньої діяльності та життя?

— *Важливі теми для обговорення.* Знайдіть у тексті висловлювання, які заслуговують на особливу увагу, і гідні для обговорення в межах загальної дискусії на занятті.

Далі організуйте обговорення результатів. Також можна спланувати подальші етапи роботи: пошук додаткової інформації, домашні завдання для окремих учнів або груп; створення проєктів.

### **Вправа «Асоціація»**

Мета цієї вправи – навчити вихованців розрізняти суттєві та другорядні ознаки предметів.

*Процес виконання:*

1. Назвіть дітям одне слово. Воно буде головним. Потім прочитайте низку інших слів, які асоціативно доповнюють його.

*Приклади:*

Кімната (стіни, ліжко, підлога, стеля, телевізор, килим, люстра).

Магазин (покупці, товар, музика, телевізор, гроші, продавець, касир).

Дерево (коріння, квіти, вода, повітря, стовбур, лавка, сонце, листя).

2. Завдання вихованців – назвати ті слова, без яких ключова лексема ніяк не може обійтися.

3. Аргументація відповідей.

Діти розвивають критичне та логічне мислення, а також формують свої асоціативні уявлення про предмети та явища.

**Метод критичного мислення «Думай, збирайся, ділись»**

Не всі прийоми критичного мислення мають величезний опис, займають ціле заняття та потребують ретельного попереднього планування. Є прості та ефективні речі, такі, зокрема, як вправа «Думай, збирайся, ділись».

*Для чого?* На занятті, де використовується така методика, учні записують свої ідеї та обговорюють їх із напарником, перш ніж поділитися ними з усією групою.

*Чому навчить?* Насправді ефект від такої роботи довготривалий та дуже вагомий для вихованців. Діти навчаються:

- Думати, перш ніж говорити.
- Оформлювати свої думки у письмовому форматі.
- Вести конструктивний діалог з напарником.
- Брати до уваги чужі думки та на цій основі корегувати власні висновки.
- Виступати перед публікою, представляючи командне рішення.

Більш того, стратегія «Думай, збирайся, ділись» допомагає дітям виховувати у собі почуття довіри, стимулює до спілкування, що сприяє зваженому і продуманому формулюванню висновків. Підходить абсолютно до будь-яких типів занять.

*Процес виконання:*

**1. Думай.** Сформулюйте ключове чи дискусійне запитання, яке стосується теми заняття, виховної години чи будь-якого заходу. Попросіть вихованців подумати над відповіддю та записати її у зошитах або на аркушах.

**2. Збирайся.** Попросіть вихованців об'єднатися у пари. Якщо комусь не вистачає пари, створіть групу з 3 дітей. Повідомте, що діти в парі мають показати один одному відповіді. Дайте 10 (чи менше) хвилин на обговорення. Зауважте, що вони можуть корегувати свої відповіді за результатами розмови.

**3. Ділись.** Завершивши обговорення, опитайте вихованців. Після завершення обговорень попросіть пари озвучити свої відповіді, поцікавтесь, чи змінилися вони під час другого етапу роботи. Опитавши кожну пару, ви зможете побачити, як поступово змінюється думка усієї групи. Можете також

поцікавитись у когось з пари, що саме сказав напарник. Таким чином можна перевірити, наскільки вихованці хороші слухачі.

Описана стратегія фокусується на формуванні навички уважно слухати та сприймати чужі ідеї. Хтось вже давно практикує таку вправу, хтось тільки пробуватиме. Але, як показує практика, велике складається з дрібниць. Й інколи такі нехитрі прийоми, як цей, допомагають досягати значних результатів.

### «Факт і особиста думка»

У статтях, дискусіях та новинах нерідко маніпулюють різницею між фактом і особистою думкою. Часто особиста думка подається як факт, що призводить до викривлення реальності, де остаточні рішення приймаються не на основі реальних подій, а суб'єктивних проєкцій і досвіду речника. Завдання наступної вправи – навчити дітей відрізнити ці два поняття. Це вкрай важливо для розвитку критичного мислення.

*Процес виконання:*

**1. Розберіться з термінологією.** Факт і особиста думка – яка між ними різниця? Нехай діти спробують дати визначення цим поняттям та спеціальну створять таблицю. В одній колонці будуть риси, притаманні лише фактам (факт може бути доведено як істинний або помилковий), а в іншій – лише особистій думці (її неможливо довести як істинну чи помилкову), а у третій – обом.

**2. Проведіть аналіз.** Візьміть будь-яке видання (газету, журнал, інтернет ЗМІ, або використовуйте приклади з власного життя), проаналізуйте кілька матеріалів та попросіть дітей виписати з них у дві колонки твердження, що є фактами та особистими думками. Якщо це факт, вихованці мають пояснити, як його можна довести. Якщо особиста думка, то варто аргументувати, чому вона не може бути доведена. Об'єднайте вихованців у групи та запропонуйте дати відповіді на наступні запитання:

Як можна довести наведене у ЗМІ твердження?

Чи є в матеріалі упередженість?

Твердження засноване на перевірній інформації, припущенні чи особистому досвіді? Як це можна зрозуміти?

Чи використовується в матеріалі образна, описова мова, покликана викликати емоції?

Чи є в матеріалі щось, здатне ввести в оману?

Чи достовірні факти?

Чи заснована особиста думка на фактах? Це загальнопоширені факти чи поодинокі випадки? Чи можуть ці реальні випадки бути інсценовані, спровоковані?

**3. Підсумки.** Запитайте вихованців – наскільки часто вони або люди, що їх оточують, підміняють факти особистою думкою? Люди роблять це навмисно чи ні? Чим небезпечна підміна цих двох понять?



### «Класифікація ідей»

Запалити внутрішній творчий процес розуму вихованців недостатньо, вони також мають знати, як правильно презентувати свої ідеї. Тому варто їх навчати класифікувати свої судження за відповідними групами. Наприклад, можна їм запропонувати сортувати свої думки за такими критеріями:

- точний;
- двозначний;
- упереджений;
- авторитетний;
- раціональний тощо.

Під час цієї роботи вихованці зможуть оцінити ті ідеї, які найкраще працюватимуть у тому чи іншому випадку, та самостійно досліджувати різні рішення.

### Вправа «30 секунд»

Головна мета цієї вправи – навчити вихованців виділяти з великого масиву інформації ключові тези та сприймати їх критично.

*Процес виконання:*

1. Запропонуйте вихованцям переглянути лекцію на каналі TED (оберіть будь-яку, яка вам подобається або пов'язана з темою заняття).

2. Подискутуйте разом із групою про суть побаченого. Вихованці мають уважно слідувати за темою обговорення та намагаються не відволікатися від неї.

3. Дайте дітям тридцять секунд, упродовж яких вони мають записати ключові тези з виступу. Зазвичай людину легко ввести в оману, якщо говорити про багато речей одночасно: увага розсіюється, а концентрація знижується. Якщо ж навчитися тримати в голові одну думку «Що саме відбувається тут і зараз?», можна уникнути омани. Таким чином відбувається тренування пам'яті, логіки, концентрації та усвідомленості, а також критичного підходу до сприйняття інформації.